

Daci și romani în sudul Buceagului (sec. I-III d. Chr.)^{*}

Valeriu Sârbu, Vitalie Bârcă

Problematica relațiilor Imperiului Roman cu lumea geto-dacă, cu orașele grecești sau cu populațiile în migrație în zona carpato-nistreană în primele secole d. Chr. a captat, de multă vreme, atenția și eforturile cercetătorilor ce se ocupă de această regiune. Această atracție este pe deplin justificată dacă luăm în calcul că, în acea perioadă, au avut loc o serie de evenimente ce au dus la schimbări substanțiale a situației geo-politice din regiune, ca, de altfel, și în întreg spațiul de la nord de Dunărea de jos.

Intenția Romei de a-și extinde în permanență teritoriile pentru a avea drept granițe obstacole naturale, precum Dunărea, Rinul sau Eufratul, a necesitat o perioadă îndelungată pentru a fi îndeplinită. În final, însă, Imperiul Roman, datorită intereselor politice, militare, economice sau de securitate a teritoriilor și cetățenilor săi, a depășit aceste limite în vederea consolidării puterii și a unei siguranțe sporite. În acest sens, un exemplu elocvent este spațiul de la nordul Dunării de jos locuit de daco-geți.

Începând cu Octavianus Augustus, care reușise să impună un control efectiv asupra liniei Dunării inferioare și a litoralului vest-pontic, obiectivele urmărite de romani în spațiul nord-balcanic au fost condiționate de evoluția relațiilor politice din această regiune, dar și din spațiul, circumpontic. În primele decenii ale secolului I d. Chr., unul din aceste obiective era impus de nesiguranța regimului politic din regatul clientelar al odryșilor. În urma conflictelor de succesiune al dinaiștilor odryși, dispariția lui Rhoemetalces I (în anul 12 d. Chr.) a deschis o serie de confruntări între urmașii săi, Cotys și Rhaiscuporis (Tacitus, *Anale*, II, 64, 2), care se vor încheia cu divizarea regatului (Suceveanu 1977, p. 19-20). Această situație va fi curând exploataată de Imperiul Roman prin crearea provinciei Thracia (Eusebios, *Chronicon*, 180 d).

Evenimentele care s-au derulat după domnia lui Tiberius erau legate direct de politica pontică pe care a desfășurat-o Roma la jumătatea secolului I d. Chr. După ce, chiar în timpul lui Augustus, regatul Bosporan a intrat în sfera de influență romană (Gajdukevič 1971, p. 331), ceea ce i-a permis lui Claudius, în anii 44-45 d. Chr., să intervină, prin legatul A. Didius Gallus, în conflictul de succesiune dintre Cotys și Mithridates (Tacitus, *Anale*, XII, XV; Speidel, French 1985, p. 97-102; Zubari 1994, p. 19-23), domnia lui Nero a reprezentat o perioadă importantă în procesul de expansiune romană din nordul Mării Negre (Flavius Josephus, *Bell. Jud.*, II, 366; vezi și Diakov 1941, p. 87; Belin de Baller 1972, p. 168-176; Zubari 1994, p. 26-29). Obiectivul principal urmărit de Nero era stabilirea unui control asupra întregului litoral circumpontic (Suetonius, Nero, 19, 2; Tacitus, *Istorie*, I, 6), care ar fi asigurat stăpânirea celui mai important drum comercial ce lega bazinul pontic de India și China (Pliniu cel Bătrân, *Istoria Naturală*, VI, 17, 52). Acest proiect va fi în mare

^{*} Un studiu în limba franceză, mai redus și cu o ilustrație mult mai săracă, va apare și în *ActaMN* / 2000: V. Bârcă, V. Sîrbu, *Daces et Romains au Nord de l'embouchure du Danube (Ier - IIIe siècles après J. - C.)*.

parte realizat, cu mari eforturi, de Vespasian (Holfmann 1986, p. 39-50), dar finalizat în totalitate de către Traian.

În contextul acestei politici, între anii 57-67 d. Chr., s-a remarcat activitatea legatului Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, activitate rezumată în celebrul elogiu tiburtin (*CIIL*, XIV, 3608). Dintre acțiunile lui Aelianus, cea de strămutare în dreapta Dunării a 100.000 mii de transdanubieni (r. 9-13) este înțeleasă ca o încercare de creare a unui "spațiu de siguranță" între frontiera Moesiei și teritoriul locuit de geți (Pippidi 1967, p. 306). Rămâne de văzut dacă această acțiune a reprezentat și o lărgire a zonei de influență romană în afara limes-ului, ipoteză care poate fi acceptată în măsura în care expresia *proferre pacem provinciae* din inscripția amintită este o transpunere a formulei *proferre fines* (Suceveanu 1971, p. 112-113; 1977, p. 21; contra Pippidi 1967, p. 318). De altfel, trebuie precizat că politica "spațiului de siguranță" urmărea, dacă nu eliminarea completă a pericolului pentru teritoriile Imperiului, cel puțin, reducerea acestuia. Mai mult decât atât, diminuarea amenințărilor din partea populațiilor barbare consta, în opinia noastră, în crearea unei distanțe mai mari între granițele Imperiului și potențialii adversari, iar în cazul în care acest lucru nu era posibil, ea se materializa prin reducerea capacității militare și, în unele cazuri, încheierea unor tratate care stabileau îndatoririle și obligațiile fiecărei părți. Oricum, un control roman asupra zonelor situate la nord de gurile Dunării a existat, iar acesta este confirmat de situația de la Tyras și Olbia.

Informațiile din inscripția de la Tibur au constituit, de asemenea, baza unor considerații asupra aspectelor juridice ale relațiilor Imperiului Roman cu unele state și populații de la Dunărea de Jos, ca și a consecințelor mutării a 100.000 de transdanubieni în hotarele Imperiului, a momentului și a locului desfășurării acestei acțiuni. Pentru zona, rămasă încă necunoscută, din care au fost dislocați cei 100.000 de transdanubieni au fost propuse teritorii situate în preajma gurilor Dunării, ținutul pruto-nistrean, Muntenia, sudul Moldovei, Oltenia (Pârvan 1926, p. 103; Patsch 1932, p. 165; Pippidi 1967, p. 305-307, cu toate opiniile de până la acea dată; Conole, Milns 1983, p. 186; Șcuikin 1989, p. 79; 1989a, p. 44; Simonenko, Lobaj 1991, p. 87; Bogdan-Cătănicu 1997, p. 27-229; Yavetz 1998, p. 103; Opreanu 1998, p. 32). De altfel, este cert că această problemă se va rezolva în timp, iar cheia ei va fi, cu siguranță, arheologia.

Astăzi se poate spune, cu certitudine, că începând cu Augustus și terminând cu Traian pot fi regăsite o serie de elemente ale principiilor ce au guvernat politica Imperiului Roman, atât față de orașele grecești nord-vest pontice, cât și în relațiile cu populațiile ce locuiau în această regiune.

Spațiul de la nord de gurile Dunării a avut o importanță majoră pe parcursul istoriei. Aidoma au stat lucrurile și în antichitate, când această zonă era nu numai una de contact între diverse civilizații, dar și una în veșnică dispută între diferitele puteri politico-militare ale acelor timpuri. Privit din acest punct de vedere, teritoriul de la nordul gurilor Dunării a beneficiat de o influență înainte și după războaiele daco-romane continuă, elenică și, mai apoi, romană. În acest context, importante pentru clarificarea impactului și prezenței romane în spațiul menționat sunt o serie de situri arheologice, dintre care Orlovka (Cartal) și Tyras sunt cele mai importante;

Orlovka (Cartal), raionul Reni, Ucraina.

Pe partea stângă a Dunării, la 1,5 km vest de marginea satului Orlovka, în fața portului Isaceea, se află o înălțime care domină regiunea de stepă din estul Bugeacului. Aceasta este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de "Piatra Cartalului". Colina, cu pante abrupte, pe care se afla cetățuia dacică și, apoi,

castellum-ul roman, cu o înălțime de 40 m și o suprafață de cca. 20 ha, ocupă o poziție dominantă în regiune și este înconjurată de apele Dunării, la sud, lacului Cartal, la est, și lacului Cahul, la vest (Fig. 19-20).

Încă din secolul XIX, colina a fost transformată într-o carieră de piatră, însă, din anul 1956 și până la sfârșitul anilor '80, "Piatra Cartalului" a fost exploatată sistematic, astfel fiind distrusă aproximativ 75% din suprafața pe care se afla cetățuia dacică și, mai apoi, *castellum*-ul roman. Până la distrugere, latura abruptă a colinei se mărginea cu lacul Cahul, astfel, că, din partea vestică, accesul era practic imposibil.

Prima mențiune a ruinelor romane de pe "Piatra Cartalului" a fost făcută, în anul 1837, de către prof. G. Săulescu de la Academia Mihăileană din Iași (Săulescu 1837, p. 6). Ceva mai târziu informații mai detaliate au fost furnizate de către N. N. Murzakevič, care a reușit să achiziționeze, pentru Societatea arheologică din Odesa, 5 inscripții latine și un relief reprezentând pe zeița Diana la vânatoare (1844, p. 627-628). În anul 1856, într-un studiu dedicat antichităților din sudul Rusiei, A. S. Uvarov menționează înălțimea de la Orlovka printre siturile cele mai importante din regiune (Uvarov 1856, p. 183-184). Descoperirile făcute au stârnit interesul arheologilor și epigrafiștilor. Astfel, fragmentele epigrafice au fost publicate de V. V. Latyšev (*IOSPE*, I², 1), Th. Mommsen (*CIJ*, III, 780), și A. von Domaszewski (*CIJ*, III, 7519). În perioada interbelică antichitățile de la Orlovka au fost menționate de V. Pârvan, Gh. Năstase și P. Nicorescu (Pârvan 1923, p. 139, 142; 1974, p. 91; Năstase 1937, p. 148; Nicorescu 1944, p. 507). Un studiu cuprinzător dedicat sitului de pe "Piatra Cartalului" îi aparține lui N. Gostar (1967, p. 987-995), iar altele câteva dedicate anumitor probleme legate de acest sit mai multor cercetători (Bondari 1973, p. 145-159; Bondari, Bulatovič 1982, p. 154-160; 1991, p. 99-103; Ioniță 1982, p. 30-34; Glodariu 1983, p. 76; Sanie 1993, p. 145-150; 1995).

Cercetările sistematice pe colina "Piatra Cartalului" au început în anul 1963, de către un colectiv condus de către M. S. Sinicyn, și au continuat, cu mici întreruperi, până la sfârșitul anilor '80 (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 68-80; Bondari 1971, p. 66-70; *Arheologija SSSR* 1984, p. 31-32). La fel ca la Barboși, la Orlovka a existat o puternică cetate geto-dacică, care a sfârșit printr-un violent incendiu. Cetățuia, aflată pe colina "Piatra Cartalului", era separată de platoul satului Orlovka de un șanț larg și de un val de pământ, care continua, în colțul de nord-vest, cu un zid de piatră cu două paramente și emplecton, fără mortar; în acest colț a existat, foarte probabil, și un turn din piatră (Gostar 1967, p. 989-990; Bondari 1971, p. 68; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32).

În urma cercetărilor din interiorul fortificației, în nivelul geto-dacic din secol I a. Ch. - I d. Chr., a fost descoperit un cuptor, mai multe fragmente de la pereții locuințelor, gropi și o cantitate impresionantă de vase ceramice din această perioadă. Se remarcă borcanele modelate cu mâna, ornamentate cu butoni și brăuri alveolate, numeroasele cești-opaite, străchinile, apoi fusaiolele, greutățile. Dintre vasele modelate la roată semnalăm fructierele cu buza evazată, ornate cu linii ondulate obținute prin lustruire, bolurile, strecurătorile și vasele de provizii, de mari dimensiuni, cu decor incizat în linii șerpuite. Nu lipsesc din acest nivel nici recipientele de import, reprezentate prin boluri, cupe și amfore, modelate din pastă gălbui-deschisă, având corpul conic, gâtul îngust și înalt (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 71-77, fig. 2; Gostar 1967, p. 989; Bondari 1971, p. 68-69, fig. 1/1-3; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32). În acest nivel geto-dacic au fost descoperite: o monedă histriană de bronz, din secolele II-I a. Ch., cu inscripția ΙΣΤΡΗΗ, de tipul cu vultur și delfin, trei denari republicani, două monede de la Tiberius și doi ași de la

Claudius, plus alte trei monede ale dinastiei Iulio-Claudiene (Gostar 1967, p. 989; Bondari, Bulatovič 1982, p. 154-160, nota 3, cat. 1-5; 1991, p. 99-103, cat. 1-10). O serie de monede, cum ar fi cele ale împăraților Vespasian și Domițian, au fost descoperite în complexe ce se datează la sfârșitul secolului I – începutul secolului al II-lea d. Chr. (Bondari, Bulatovič 1982, p. 155-156, cat. 6-7; 1991, p. 100-101, cat. 11-14).

O mare parte a cercetătorilor presupun că sfârșitul cetății și așezării geto-dace a fost în timpul lui Nero și o leagă de campania lui Tiberus Plautius Silvanus Aelianus (Gostar 1967, p. 991; Bondari 1971, p. 68; Ioniță 1982, p. 30; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32). Însă, tot ei admit că primele urme de locuire romană efectivă nu sunt anterioare epocii traiane, constatare care a fost confirmată și de cercetările arheologice atât pentru Orlovka (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 68-80; Bondari 1971, p. 66-70; informații suplimentare la Gostar 1967, p. 991), cât și pentru așezarea de la Barboși (Sanie 1993, p. 145-150; 1995, p. 145-153 cu toată bibliografia). O opinie diferită este exprimată de R. D. Bondar și S. A. Bulatovič care, pe baza materialului numismatic, presupun existența *castellum*-ului roman la Orlovka încă din vremea lui Domițian (Bondari, Bulatovič 1982, p. 156; 1991, p. 101).

Peste cetățuia geto-dacică a fost construit un *castellum* roman. În acest sens este elocventă ridicarea unor construcții din secolul al II-lea d. Chr. peste resturile turnului din piatră din colțul nord-vestic al fortificației geto-dacice (Bondari 1971, p. 68-69). Din păcate, acest nivel a fost distrus, în mare parte, în urma exploatării pietrei, dar și de localnici, care au folosit piatra de la vestigiile romane pentru construcția caselor din sat. La ora actuală, deși s-au efectuat cercetări pe parcursul mai multor ani, nu există un plan măcar schematic a unei părți a zidului de incintă a *castellum*-ului. În partea nordică și nord-vestică au fost descoperite doar rămășițele câtorva construcții mari, de formă rectangulară, cu fundațiile din piatră, cu pereții din cărămidă masivă, slab arsă, și cu acoperiș din țigle purtând ștampila cu *legio V Macedonica* și *I Italica*. Pe unele porțiuni pereții mai păstrau urme de tencuială vopsită (Bondari 1970, p. 260-261; 1971, p. 69; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32; Gostar 1967, p. 989, 991; Ioniță 1982, p. 30). Amănunte privind dimensiunile și amenajările lor interioare nu se precizează. Probabil că aceste clădiri adăposteau garnizoana romană ce staționa la Orlovka.

Fortificația romană de la Orlovka a fost ridicată, probabil, simultan cu cea de la Barboși unde, la fel, pe ruinele cetății geto-dacice, cucerită în cursul aceluiași lupte, a fost ridicat un *castellum* roman. Mai mult decât atât, ținând seama de apropierea dintre așezările de la Orlovka și Barboși, dar și de poziția strategică asemănătoare, putem presupune că, inițial, la fel ca și la Barboși, aici a fost ridicat un *castellum* din pământ, apoi, după o perioadă de timp, s-a construit un altul din piatră (Sanie 1981, p. 77). Credem că acest lucru este confirmat și de faptul că romanii au avut o singură strategie pentru întreaga zonă din stânga Dunării. În sfârșit, faptul că la Orlovka, la fel ca și la Barboși, detașamentele din legiunea a V-a Macedonica au executat primele lucrări de fortificație constituie un argument, în plus, că romanii au procedat similar în ambele cazuri.

În stratul de cultură aparținând perioadei existenței *castellum*-ului au mai fost descoperite resturi de construcții, mai multe gropi cu destinații diferite, o cantitate impresionantă de cărămizi, bucăți de tencuială, fragmente de țigle și olane, acestea din urmă având ștampile cu proveniența detașamentelor care alcătuiau garnizoana romană de la Orlovka: *legio V Macedonica*, *legio I Italica* și *clasis Flavia Moesica* (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 77, 79, fig. 3/8-10; Bondari 1970, p. 260-261;

Arheologija SSSR 1984, p. 32; Gostar 1967, p. 989, 991; Ioniță 1982, p. 30-31; Sanie 1993, tab. 2). Cele mai numeroase țigle ștampilate au însemnările legiunii I Italica (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 79). Întrucât aici staționarea legiunii a V-a Macedonica este limitată doar până la anul 167 d. Chr. Pe de altă parte, numărul mare de ștampile aparținând legiunii I Italica indică, în opinia noastră, o staționare mai îndelungată la Orlovka a acestuia, deși locul de garnizoană al legiunii, situat la Novae, se afla la o distanță considerabilă. Cea de-a treia unitate, *classis Flavia Moesica*, avea garnizoana permanentă la Noviodunum (Isaccea) și, foarte probabil, a staționat în permanență și la Orlovka.

Inventarul descoperit în perimetrul în care a existat *castellum*-ul constă din vase ceramice modelate la roată, din pastă fină sau semifină, mai ales de culoare roșie, dar și cenușie. Dintre acestea se remarcă unele de proveniență italică, din provinciile vestice ale Imperiului sau din Asia Mică (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965; Bondari 1971, p. 71; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32; Kropotkin 1970, p. 82, cat. 675; Gostar 1967, p. 989; Ioniță 1982, p. 31). Sunt menționate și fragmente de *terra sigillata*, căni și o cantitate impresionantă de amfore. Pe unele amfore și vase se aflau grupe de litere sau scurte inscripții în limba greacă, fie pictate cu vopsea roșie, fie *graffiti*. La acestea se mai adaugă mai multe obiecte din metal: cuțite, fibule, brățări, dar și alte categorii de materiale (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 77-79; Bondari 1971, p. 69; Gostar 1967, p. 989; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32). Materialul numismatic, destul de sărac, se compune din câțiva denari republicani, dar mai mulți ași și denari romani imperiali din secolele I-III d. Chr. (Bondari 1971, p. 69; Bondari, Bulatovič 1982, p. 154-160; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32; Bondari, Bulatovič 1990, p. 100-104; 1991, p. 99-103; Gostar 1967, p. 989).

Localizarea la Orlovka a așezării antice Aliobrix, preconizată pentru prima dată de P. Nicorescu (1944, p. 507), a fost susținută argumentat, atât pe baza izvoarelor literare, cât și arheologice, de către N. Gostar (1967, p. 992-995). La această opinie se raliază, mai târziu, și I. Ioniță (1982, p. 33). R. D. Bondar, considera că la Orlovka a putut fi Aliobrix sau Kreminsk (Bondari 1971, p. 70). Recent a fost însă demonstrat că așezarea Kreminsk se afla în preajma limanului Nistrului, lângă satul Lebedevka (Abgunov 1992, p. 132-133).

În ceea ce privește sfârșitul *castellum*-ului R. D. Bondari, cea care a efectuat în cea mai mare parte cercetările de la Orlovka, consideră că prezența romană se încheie aici la mijlocul secolului al III d. Chr., când fortificația este distrusă în urma invaziei goților. Dovadă, în acest sens, sunt puternicele urme de distrugere și incendiu, lipsa monedelor din a doua jumătate a secolului al III-lea d. Chr., cât și lipsa altor construcții de după invazia goților (Bondari 1971, p. 69; 1973, p. 155; Bondari, Bulatovič 1982, p. 157; 1991, p. 101). ținând seama de sfârșitul stăpânirii romane la Barboși și la Tyras, N. Gostar considera că trupele romane au abandonat *castellum*-ul înainte de anul 270 sau sub Gordian al III-lea ori Galienus (1967, p. 994-995).

Ca și la Barboși, la Orlovka a existat o așezare civilă, ce se afla între marginea actualului sat Orlovka și la est de fortificația de pe "Piatra Cartalului". Tot la est de fortificație se afla și necropola plană cu morminte de incinerare, care a aparținut populației locale geto-dace din secolele IV-III a. Ch. (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 80; Bondari 1971, p. 69; *Arheologija SSSR* 1984, p. 32). La nord-est de "Piatra Cartalului", în apropiere de marginea satului, se află și trei tumuli care fac, probabil, parte dintr-o necropolă din perioada romană, care nu a fost încă cercetată. N. Gostar consideră că cele patru fragmente de inscripții, descoperite în 1844, provin dintr-o necropolă romană (Gostar 1967, p. 992).

Așezarea civilă, ce se întinde de la est de fortificația de pe "Piatra Cartalului", a fost semnalată încă în anii '60. Pe toată suprafața acesteia, în perioada când terenul era arat, localnicii au descoperit cantități însemnate de vase ceramice, modelate cu mâna și la roată, dar și fragmente de amfore, cu precădere din primele secole d. Chr. (Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965, p. 79).

Începând cu anul 1998, la o distanță de 300 m est și nord-est de colina "Piatra Cartalului", pe care s-a aflat cetățuia geto-dacică iar apoi *castellum*-ul roman, s-au efectuat cercetări arheologice ce au urmărit salvarea a zeci de complexe, dintre care circa jumătate aparțineau perioadei geto-dacice clasice și romane (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bârcă 1999, p. 135-221; Vančugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocaru 1999, p. 117-133) (Fig. 18). Dintre acestea, doar la unele dintre ele se poate stabili cu destulă exactitate datarea.

Complexul nr. 5. Groapa nr. 1. Inventarul gropii consta din mai multe fragmente de vase geto-dacice, de la borcane tronconice și o strecurătoare fragmentară, plus o fusaioală.

Vasele romane sunt reprezentate prin fragmente de culoare cărămizie sau gălbuie; la acestea se mai adaugă mai multe fragmente de cărămizi și țigle romane.

Pe baza pieselor romane, groapa poate fi datată în secolul al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 6. Groapa nr. 2.

Inventarul gropii se compunea din mai multe fragmente de la borcane geto-dacice ornamentate cu brăuri alveolate, o strachină fragmentară și mai multe fragmente de la pereți de vase modelate cu mâna.

Vasele romane erau reprezentate prin fragmente de la un castron și o cupă, modelate la roată din pastă fină, și mai multe fragmente de amfore, roșietice sau gălbui. Cele din pastă gălbuie sunt de la amfore cu gâtul îngust, buza profilată, corpul oviform sau piriform, terminat cu picior scurt și inel de susținere. Pe lângă acestea, în groapă au mai fost descoperite mai multe fragmente de țigle și cărămizi romane. Pe baza poziției stratigrafice, cât și a inventarului, groapa poate fi datată în secolul al II-lea – începutul secolului al III-lea d. Chr.

Complexul nr. 8. Groapa nr. 3.

Inventarul gropii consta din fragmente ceramice geto-dacice, toate modelate cu mâna, ce provin de la borcane și vase tronconice, unele ornamentate cu brăuri alveolate, sau de la vase cu angobă neagră ori cenușie. Fragmentele de vase romane, în general din corpul acestora, sunt de culoare cărămizie sau roșietică, plus câteva cenușii.

Groapa poate fi datată, pe larg, în sec. al II-lea – începutul sec. al III-lea d. Chr.

Complexul nr. 10. Groapa nr. 5.

Piese descoperite în plumbura gropii erau de la vase geto-dacice modelate cu mâna și ornamentate cu alveole și brăuri alveolate, având miezul negru și angoba cenușiu-gălbuie, iar cele romane de la amfore și străchini, arse oxidant, și de la un castron, ars inoxidant.

Ținând cont de poziția stratigrafică, groapa se datează, cel mai probabil, în secolul al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 12. Groapa nr. 6.

Materialul arheologic, foarte numeros, a fost constituit din vase întregi și fragmentare modelate cu mâna și la roată, plus o cantitate mare de oase de animale.

Recipientele geto-dacice sunt reprezentate de trei cești-opaițe, din care una întreagă, de mari dimensiuni, cu două toarte (Fig. 115), alta, de mărime medie, cu o

toartă (Fig. 1/14) și de una foarte mică, tot cu o singură toartă (Fig. 1/8), toate fiind nedecorate și cu urme de ardere secundară. La acestea se adaugă câteva fragmente de la borcane, unele ornamentate cu brăuri alveolate (Fig. 1/9, 12), modelate cu mâna și arse oxidant, și de la două fructiere (Fig. 1/13, 17), din argilă fină, cenușic, modelate la roată și arse inoxidant.

Vasele romane, constituind circa 70 % din total, sunt reprezentate de un castron mare, cu miezul și angoba cărămiziu-roșietică (Fig. 1/19) ce se datează în secolul al II-lea d. Chr. (Castella, Meylan-Krause 1994, p. 49 forma 136/1), de un bol cu miezul cărămiziu și angobă roșietică (Fig. 1/18), databil în secolul al II-lea d. Chr. (Popilian 1976, p. 122-123, pl. LXVI/804, sau LXVII/815, 820; Zotovič, Jordovič 1990, pl. LXVI/1), și o cupă cu picior, din argilă fină, cu miezul cenușiu și angoba neagră, arsă oxidant (Fig. 1/16). La acestea se mai adaugă o căniță globulară de culoare cărămizie, cu angobă roșietică (Fig. 1/3) ce se datează în secolele I-II d. Chr. (Robinson 1959, p. 92, pl. 7, 42 forma G 103; Rădulescu 1975, p. 334-335, pl. III/3; Popilian 1976, p. 104-105, pl. LII-LIII; Zotovič, Jordovič 1990, pl. LXXV/2), și partea inferioară a altor două vâscioare, gălbui-cărămizii, din care unul cu caneluri pe corp (Fig. 1/6), din secolele II-III d. Chr. (Rădulescu 1975, p. 336, pl. IV), iar al doilea este o imitație a cănițelor globulare de culoare cărămizie, ce au suprafața acoperită cu angobă roșietică (Fig. 1/7), o cupă *terra sigillata*, având pereții subțiri (Fig. 1/4), din secolul al II-lea d. Chr. (Sultov 1985, p. 69, pl. XXXI/4), plus câteva toarte de amfore (Fig. 1/10-11) și câteva fragmente de boluri și străchini (Fig. 1/1-2, 5).

Groapa poate fi datată, pe baza bogatului inventar la mijlocul/a doua jumătate a secolului al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 22 Groupa nr. 9

Umplutura gropii era formată din straturi succesive, groase, de pământ negru și cărbune de lemn, de arsură și cenușă, fragmente de vatră, pigmenți de lut ars, în care s-a găsit o cantitate mare de material arheologic. Inventarul gropii, foarte numeros, a fost constituit din vase întregi și fragmentare, modelate cu mâna și la roată, plus o cantitate mare de oase de animale.

Vasele geto-dacice, toate modelate cu mâna, sunt destul de numeroase, dar nu prea variate tipologic. Ceștile-opaiț sunt reprezentate prin trei exemplare fără toarte, de formă tronconică, nedecorate, cu puternice urme de ardere secundară (Fig. 2/11, 13-14), iar borcanele prin mai multe exemplare, ornamentate cu brăuri alveolate pe corp sau alveole pe buză (Fig. 2/1-7), câteodată prevăzute cu butoni cilindrici, cu incizii în cruce (Fig. 2/10), cu puternice urme de ardere secundară. Atât ceștile-opaiț, cât și borcanele, sunt modelate din argilă comună, cu multe cioburi pisate, arse oxidant, câteodată cu miezul negru. Ar fi de menționat un borcan, depus întreg, dar spart *in situ*, probabil datorită presiunii pământului, modelat din argilă semifină, nisipoasă, cu nisip și cioburi în pastă, ars inoxidant, cenușiu, cu corpul bitronconic, înalt, cu buza evazată, ornamentat cu un brâu alveolat în relief (Fig. 2/15).

Vasele romane, mult mai numeroase, sunt mai variate tipologic. O primă categorie o reprezintă bolurile de mai multe tipuri, păstrate întregi sau fragmentar (Fig. 3/1-4, 17-22). Aceste recipiente sunt modelate, aproape în totalitate, din argilă fină, arse oxidant, cu miezul cărămiziu și angobă roșietică. Dintre acestea, bolul cu pereții subțiri cu o canelură pe partea superioară a buzei (Fig. 3/17) se datează la sfârșitul secolului I - începutul/prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. (Hayes 1972, forma 12/1, fig. 5; Suceveanu 1982, p. 102, pl. 6/8), iar alte două (Fig. 3/21-22), care imită vasele *terra sigillata* forma Dragendorff 24/25, se datează, cu precădere, în a doua jumătate a secolul I d. Chr. - secolul al II-lea d. Chr. (pentru datarea formei

terra sigillata, cât și a imitațiilor Knipowitsch 1929, p. 51, fig. 12/4; Knipovič 1952, p. 303, fig. 3/4-5; Robinson 1959, forma G 14 și G 179-180, pl. 4, 7; Suceveanu 1982, p. 99, 102, pl. 5/10-11, 6/2; 1996, fig. 2/XVI, 6; Oswald, Pryse 1984, p. 53, tipul 154; Hayes 1985, p. 76, forma L, pl. XVII/6; Pucci 1985, p. 396, forma XXXVII, pl. CXXXI/9-10, 13; Ćurk 1987, p. 105-106, pl. 10-11, p. 112, pl. 27; Bjelajac 1990, p. 124, pl. 57; Krapivina 1993, p. 114, fig. 55/6-9; Castella, Mylan-Krause 1994, p. 53, tipul 154). Bolul cu pereți drepti, marginea rotunjită cu mulură pe partea de jos și cu ornament dințat executat pe fundul din interiorul bolului (*Fig. 3/19*) se datează în secolele I-II d. Chr. (Bónis 1942, p. 49, pl. XXI/19; *Histria II*, p. 204, pl. 99; Popilian 1980, p. 70, fig. XXXV, M 259/2; Suceveanu 1982, p. 99, pl. 5/8; *Sultov 1985*, p. 62, pl. XXVI/2; Teodor 1994, p. 80, pl. 2/1; Zotovič, Jordovič 1990, pl. XLVII/4; Hršanovskij 1998, p. 78, pl. 1/1.1, p. 85, pl. 3/3.2), iar cel de dimensiuni ceva mai mici, asemănător ca tip cu cel precedent (*Fig. 3/18*), în secolul I d. Chr. (Knipovič 1952, p. 298, fig. 2/3; *Histria II*, p. 199-200, 531, pl. 99; Suceveanu 1982, p. 99, pl. 5/5-6; Simion 1984, pl. XVII/7; Krapivina 1993, p. 112, pl. 51/8-15). Dintre boluri se mai remarcă cel ornamentat în tehnica barbotinei, ce are aplicat un decor reprezentând frunze lanceolate (*Fig. 3/22*), care, după formă și décor, își găsește analogii atât în secolul I d. Chr., cât și în secolul al II-lea d. Chr. (pentru acest tip ceramic Déchlette 1904, p. 309-312; Oswald, Pryce 1966, p. 226-229, 280-281; Popilian 1976, p. 50-53, pl. XVIII-XIX; Brukner 1981, p. 178-180; Plesničar, Gec 1977, p. 79-89; *Sultov 1985*, p. 92-93; Bounegru 1988-1989, p. 99-111; Gudea 1998, p. 145-213). Cupa *terra sigillata* de producție orientală, de mici dimensiuni, cu corpul tronconic (*Fig. 3/10*) se datează, cu precădere, în secolul I d. Chr. (Robinson 1959, p. 25, pl. 4/62, formele G 29-30; o formă identică vezi și la Hayes 1985, p. 61, forma 40, pl. XIII/12), iar cele trei cănițe (*Fig. 3/11-13*), pe baza analogiilor, în secolele I-II d. Chr. (Robinson 1959, tipul G 182, pl. 7, p. 92, pl. 7, 42, tipul G 103; Rădulescu 1975, p. 334-335, pl. III/3, p. 338, pl. V; Popilian 1976, p. 104, pl. LI-LIII, tipurile I-II; Simion 1984, p. 86, pl. XVI/8; *Sultov 1985*, p. 90, pl. XLVIII/8; Zotovič, Jordovič 1990, pl. XLI/1, XLIII/1-2, L/1-11, LXVII/5, LXXV/2, LXXXI/5).

Din inventarul gropii mai face parte fragmentul de la o cană (*Fig. 3/6*) din secolele I-II d. Chr. (Popilian 1976, p. 96-97, tipul 2, pl. XLI/433-435; XLII; Ćurk 1987, pl. 17/25, 36, 40, 43; 18) și două cratere fragmentare (*Fig. 3/15-16*) ce se datează la fel (Rădulescu 1975, p. 333, pl. II/1; vezi pentru acest tip de ceramică comună mai în detaliu Popilian 1976, p. 91-93, pl. XXXIX; *Bojovič 1977*, pl. XXXV-XXXVI; Opaiz 1980a, p. 333, pl. VI/6).

În groapă s-au găsit și câteva fragmente de vase mici din sticlă translucidă, cu peretele foarte subțire (*Fig. 3/8-9*), cât și o fusaiolă din lut (*Fig. 2/8*) și o mărgică din sticlă (*Fig. 2/9*).

Pe baza acestui bogat inventar considerăm că, cel mai probabil, groapa se datează la sfârșitul secolului I – începutul secolului al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 31. Groapa nr. 12

Inventarul gropii consta din fragmente ceramice geto-dacice, modelate cu mâna, ce provin de la borcane, unele ornamentate cu brăuri alveolate (*Fig. 4/1-3*), de la o fructieră, din argilă semifină, modelată la roată, arsă inoxidant (*Fig. 4/5*), și un picior de fructieră, din argilă nisipoasă, omogenă, cu angobă roșietică, modelat la roată, ars oxidant (*Fig. 4/6*); se adaugă o fusaiolă bitronconică, de culoare cenușie închisă (*Fig. 4/4*). Nu s-au găsit fragmente de vase romane propriu-zise, spre deosebire de celelalte complexe, dar piciorul de fructieră redă o formă geto-dacică, dar modelată în manieră romană.

Pe baza inventarului și a poziției stratigrafice groapa poate fi datată în a doua jumătate a secolului I d. Chr.

Complexul nr. 33. Groapa nr. 13

Inventarul gropii se compunea din fragmente de la borcane cu corpul bitronconic ornamentate cu brăuri alveolate (*Fig. 5.9-10*), și de la un vas tronconic cu buton pentru manevrare (*Fig. 5.8*), o strachină fragmentară și mai multe fragmente de la pereții de vase modelate cu mâna, toate de factură geto-dacică.

Recipientele romane sunt reprezentate de fragmente de la un bol cu umărul marcat de linii în relief (*Fig. 5.2*) și fundul unui castron (*Fig. 5.1*), ambele arse oxidant, la care se adaugă buza unui văscior de culoare cărămizie, cu angobă roșietică, având pereții subțiri (*Fig. 5.3*). Amforele sunt reprezentate de piciorul (*Fig. 5.4*) și toarta (*Fig. 5.6*) unei amfore din pastă gălbuie, de tipul cu gâtul îngust, buza profilată, corpul oviform sau piriform, terminat cu picior scurt și inel de susținere, ce se datează, cu precădere, în secolul al II-lea d. Chr. (Šelov 1978, p. 18, fig. 1/6; Sanie 1981, p. 135-136, pl. 31/1-3, 5-7), și de buza unei amfore de culoare cărămizie roșietică (*Fig. 5.7*), din secolele II-III d. Chr., dar fiind cunoscute și în secolul I d. Chr. (Zeest 1960, p. 114-115, pl. XXXIII/80; Maljukevič 1991, p. 75, fig. 2/10). Pe baza inventarului și a poziției stratigrafice, groapa poate fi datată în secolul al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 36. Groapa nr. 16

Inventarul gropii, relativ numeros, era constituit din vase întregi și fragmentare, modelate cu mâna și la roată, plus o cantitate mare de oase de animale.

Vasele geto-dacice, toate modelate cu mâna, sunt reprezentate prin fragmentele de la 4-5 borcane, unele decorate cu alveole pe buză sau brăuri alveolate pe corp (*Fig. 6.10-13*), și de la o ceașcă - opaiț (*Fig. 6.9*).

Vasele romane sunt reprezentate de buza unei amfore de culoare cărămizie (*Fig. 6.5*) și de gâtul unei amfore (*Fig. 6.6*), din pastă gălbuie, de tipul cu gâtul îngust, buza profilată, corpul conic terminat cu picior scurt și inel de susținere, ce se datează, cu precădere, în secolul I - începutul/prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. (Šelov 1978, p. 17-18, fig. 1/5; Opaïț 1980, p. 301, pl. VI/1, p. 302, pl. VII/1; Sanie 1981, p. 128 sqq., pl. 28; 29/1-4; 30; Krapivina 1993, p. 94, fig. 29/1-3; Teodor 1994, p. 76-77, fig. 8; Bjelajac 1996, p. 67, fig. XXII/122). Se mai adaugă fragmentul unui bol de culoare roșie cărămizie (*Fig. 6.1*) și un altul de la un văscior cu pereții subțiri (*Fig. 6.2*), plus alte trei de la trei străchini (*Fig. 6.4, 7-8*). Principala piesă ceramică a acestei gropi este bolul *terra sigillata* (*Fig. 6.3*), forma Dragendorff 24/25=Conspectus 34, care se datează, cu precădere, în secolul I d. Chr. (Robinson 1959, forma G 13; Oswald, Pryce 1984, p. 112, pl. XL; Hayes 1985, p. 76, forma L 19, pl. XVII/5; Mezquiriz 1985, p. 151, forma 24/25, pl. XXXII/1-6; Pucci 1985, p. 396, forma XXXVII, pl. CXXXI/9-10, 13; Čurk 1987, p. 105-106, pl. 10-11; Bjelajac 1990, p. 124, pl. 57; Castella, Meylan-Krause 1994, p. 53 forma 154 - perioada de producție 40-80/100 d. Chr.; Dimitrova-Milčeva 2000, p. 47-48, pl. 4/70-84).

Pe baza vasului *terra sigillata* complexul se datează, cel mai probabil, în a doua jumătate/stârșitul secolului I d. Chr.

Complexul nr. 44. Groapa nr. 18

Materiaul arheologic din groapă, destul de sărac, consta din mai multe fragmente de vase geto-dacice, toate modelate cu mâna, reprezentate prin borcane, unele ornamentate cu brăuri alveolate, și cești-opaiț, nedecorate, cu urme de ardere secundară.

Recipientele romane sunt reprezentate prin amfore, castroane, boluri și cănițe,

modelate din argilă fină și semifină. În groapă au mai fost găsite pietre (șist local) și oase de animale, cât și oase de pește. Pe baza pieselor romane, complexul se datează, cel mai probabil, în secolul al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 48. Groapa nr. 20

Inventarul gropii, destul de sărac, se compunea dintr-un număr mic de fragmente ceramice modelate cu mâna și la roată.

Vasele ceramice geto-dacice sunt reprezentate de fragmente de borcane, ornamentate cu brăuri alveolate pe corp și străchini tronconice. În umplutură s-au găsit și fragmente de vase geto-dacice din secolele IV-III a. Ch., unele cu gura învazată și brău alveolat, altele cu decor în relief, care au ajuns întâmplător în umplutura gropii.

Recipientele romane sunt reprezentate de un bol fragmentar, modelat din argilă fină, ars oxidant, cu miezul cărămiziu și angobă roșietică, strălucitoare, decorat pe toată suprafața cu roțița dintată (*Fig. 7/3*). Se mai adaugă fundul unui urciur amforoidal (*Fig. 7/4*), secolele I-III d. Chr. (*Histria II*, p. 207-209, pl. 99; Burakov 1976, p. 102, pl. X/17-18; Suceveanu 1982, p. 95, pl. 1/32, p. 113, pl. 13/26; Simion 1984, p. 87, pl. XII/6; Krapivina 1993, p. 104, *fig. 64/1-2*) și un bol modelat din argilă fină, omogenă, cu miezul cărămiziu și angobă roșietică (*Fig. 7/5*), identic cu cele două descoperite în complexul nr. 22, groapa nr. 9, și care reprezintă o imitație a formei Dragendorff 24/25 (pentru datarea formei *terra sigillata*, cât și a imitațiilor Knipowitsch 1929, p. 51, *fig. 12/4*; Knipovič 1952, p. 303, *fig. 3/4-5*; Robinson 1959, forma G 179-180, pl. 4, 7; Suceveanu 1982, p. 99, 102, pl. 5/10-11, 6/2; 1996, *fig. 2/XVI*, 6; Oswald, Pryse 1984, p. 53, tipul 154; Hayes 1985, p. 76, forma L 20, pl. XVII/7; Čurk 1987, p. 105-106, pl. 10-11, p. 112, pl. 27; Bjelajac 1990, p. 124, pl. 57; Krapivina 1993, p. 114, pl. 55/6-9; Castella, Mylan-Krause 1994, p. 53, tipul 154).

Pe baza inventarului groapa poate fi datată în secolul al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 49 Groapa nr. 21

Inventarul gropii, destul de sărac, se compunea dintr-un număr mic de fragmente ceramice, modelate cu mâna și la roată.

Vasele ceramice geto-dacice sunt reprezentate prin fragmente de borcane, ornamentate cu brăuri alveolate pe corp. În umplutură s-au găsit și fragmente de vase geto-dacice, din secolele IV-III a. Ch., unele cu gura învazată și brău alveolat.

Recipientele romane sunt reprezentate prin fragmente de la un bol (*Fig. 7/2*) din argilă fină, ars oxidant, cu miezul cărămiziu și angobă roșietică, care se datează la sfârșitul secolului I - începutul/prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. (Hayes 1972, forma 12/1, *fig. 5*; Suceveanu 1982, p. 102, pl. 6/8) gura, fragmentară, a unei căni cu buza masivă, oblică, ce are caneluri late pe gât (*Fig. 7/1*). Astfel de căni se datează în a doua jumătate a secolului I - secolul al II-lea d. Chr. (Arsen'eva 1970, p. 97, 111, 135, pl. 14/29; Grosu 1990, p. 69, *fig. 17B/2*).

Ținând cont de poziția stratigrafică și datarea pieselor romane, groapa poate fi datată în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 1. Bordeiul nr. 1

În groapa bordeiului s-a descoperit o cantitate relativ mare de inventar arheologic format din vase și fragmente ceramice geto-dace și romane, plus mai multe oase de animale.

Vasele ceramice geto-dacice sunt reprezentate prin două cești-opaițe de formă tronconică, din argilă comună, cu cioburi pisate, modelate cu mâna și nedecorate, dintre care doar una este prevăzută cu toartă, (*Fig. 8:4-5*), plus mai multe fragmente

de buze și pereți de la borcane, unele ornamentate cu brăuri alveolate și crestate, dar și butoni în relief (Fig. 8/7-9). Există mai multe fragmente de la vase de provizii de tipul borcanelor, diferențiindu-se de acestea doar printr-o mai mare capacitate (Fig. 1/3, 6).

Recipientele ceramice romane, toate modelate la roată, reprezentând circa 30-40 % din totalul inventarului, sunt de diverse tipuri și forme. Bolurile, în număr de trei, sunt modelate din argilă fină, arse oxidant, cu angobă roșietică sau cărămizie, dintre care două (Fig. 9/1-2) reprezintă imitații a bolurilor *terra sigillata* forma Dragendorff 24/25, ce se datează, cu precădere, în a doua jumătate a secolul I d. Chr. Întrucât bolurile sunt imitații, datarea lor trebuie extinsă și în secolul al II-lea d. Chr. Cel de-al treilea bol are corpul globular și buza evazată, fiind ornamentat cu un brăuleț în locul joncțiunii gurii cu umărul și cu o canelură pe corp (Fig. 9/3). Se adaugă o strachină fragmentară, cu corpul conic și cu buza invazată, de culoare roșie-cărămizie în interior și roșu-deschis în exterior (Fig. 9/6); forma dată este întâlnită atât în secolul I d. Chr., cât și în secolul al II-lea d. Chr. (Suceveanu 1982, p. 94, pl. 14-6; 1998, p. 220, pl. VII/3). Pe lângă acestea, din inventarul bordeiului mai face parte fundul unui vas (Fig. 9/5), buza bine profilată și evazată a unei căni (Fig. 9/8), ce se datează pe baza analogiilor în secolul al II-lea d. Chr. (Castella, Meylan-Krausc 1994, p. 96, forma 335) și o toartă fragmentară a unei amfore, de culoare gălbui-deschisă, cu gâtul îngust, corpul oviform sau piriform (Fig. 9/7).

Pe baza pieselor romane considerăm că bordeiul poate fi datat, cel mai probabil, în secolul al II-lea d. Chr.

Complexul nr. 24. Bordeiul nr. 2

Umplutura bordeiului era constituită din pământ brun-negru, amestecat cu fragmente de lut ars, cărbune de lemn și nisip, plus zone masive de cenușă și cărbune de lemn sau vatră fărâmițată, la care se adaugă un strat puternic de arsură.

În groapa bordeiului s-a descoperit o cantitate impresionantă de inventar arheologic: fragmente ceramice sau de sticlă, piese de bronz, oase de animale. O parte din piese nu aparțin propriu-zis complexului, ci provin din zona din jur, ca rezultat al umplerii gropii bordeiului.

Recipientele ceramice geto-dacice sunt foarte numeroase și provin de la diverse tipuri de vase, modelate cu mâna sau la roată, arse oxidant sau inoxidant.

S-au găsit nu mai puțin de opt cești-opaițe, fragmentare sau întregi (Fig. 10/13-18), de formă tronconică, cu excepția uneia care era aproape cilindrică (Fig. 10/17), din argilă comună, cu cioburi sau scoici pisate, cu sau fără toartă (Fig. 10/15), modelate cu mâna și nedecorate. Acestea sunt de mărimi diferite și toate prezintă urme de ardere secundară.

Borcanele sunt prezente prin fragmentele de la zeci de piese, din argilă comună, cu cioburi pisate sau scoici în pastă, toate modelate cu mâna, de mărimi diferite, de obicei arse oxidant, dar și inoxidant, deseori cu urme de ardere secundară. Vasele sunt de formă bitronconică, gâtul mai înalt sau mai scund, cu gura mai mult sau mai puțin evazată sau aproape verticală, uneori ornamentate cu mici alveole pe exteriorul buzei sau cu brăuri alveolate sau crestate pe corp (Fig. 11/1-16, 18-19, 21, 23-24, 27). Există și vase de provizii, având caracteristicile borcanelor, diferențiindu-se de acestea doar printr-o mai mare capacitate (Fig. 11/25). Se mai adaugă două fructiere, modelate din argilă semifină sau fină, arse oxidant, de culoare cenușie, modelate la roată, cu angobă cenușie și neagră (Fig. 10/10-11).

Recipientele ceramice romane, reprezentând circa 40-50 % din totalul inventarului, sunt de diverse tipuri și forme. Bolurile, de mărimi diverse, sunt din argilă fină, în majoritate arse oxidant, cu angobă roșietică sau cărămizie (Fig. 12/1-9).

Dintre acestea se remarcă bolul *terra sigillata* forma Dragendorff 24/25, ce se datează în a doua jumătate a secolul I d. Chr. (Robinson 1959, forma G 13; Oswald, Pryce 1984, p. 112, pl. XL; Mezquiriz 1985, p. 151, forma 24/25, pl. XXXII/1-6; Hayes 1985, p. 76, forma L 19, pl. XVII/5; Pucci 1985, p. 396, forma XXXVII, pl. CXXXI/9-10, 13; Ćurk 1987, p. 105-106, pl. 10-11; Bjelajac 1990, p. 124, pl. 57; Castella, Meylan-Krause 1994, p. 53 forma 154; Dimitrova-Milčeva 2000, p. 47-48, pl. 4/70-84), și alte două fragmente (*Fig. 12 2-3*), imitații ale acestei forme, plus unul cu decor cu roțița dințată (*Fig. 12/7*). Bolurilor le aparțin alte patru fragmente, cu decor în tehnica barbotinei, cu motive de natură vegetală, - frunze lanceolate, coarde de viță de vie, vrejuri în spirală, perle și motive în forma literci C (*Fig. 12/5-6, 8-9*), care, după formă, își găsesec analogii, atât în secolul I d. Chr., cât și în secolul al II-lea d. Chr. (pentru acest tip ceramic Déchlette 1904, p. 309-312; Oswald, Pryce 1966, p. 226-229, 280-281; Popilian 1976, p. 50-53, pl. XVIII-XIX; Brukner 1981, p. 178-180; Plesničar, Gec 1977, p. 79-89; Gudea 1998, p. 145-213).

Cănițele sunt reprezentate de câteva exemplare fragmentare, unele prevăzute cu o tortiță (*Fig. 12/11-12, 14-15*), care, pe baza analogiilor existente, se datează în secolele I-II d. Chr., (Robinson 1959, formele G 118, G 182, pl. 7; Duncan 1964, formele 1,3 și 19; Hayes 1972, forma 132; Rădulescu 1975, p. 334, pl. III/2-3, p. 338, pl. V; Popilian 1976, p. 104, pl. I-II, tipurile I-II; Suceveanu 1982, p. 94, pl. 1/11; p. 101, pl. 5/43-44; 1996, fig. 3/XXXII, 18; Simion 1984, p. 86, pl. XVI/1-2; Sultov 1985, p. 90, pl. XLVIII/8; Zotović, Jordović 1990, p. 81, pl. LXXV/2, p. 103, pl. CLXXV/3; Maljukevič 1991, p. 78, fig. 4/1, 3). Din inventarul gropii mai face parte fragmentul unei căni (*Fig. 12/17*), ce se datează, pe baza analogiilor, în a doua jumătate a secolului I - secolul al II-lea d. Chr. (Knipović 1952, p. 307, fig. 5/5; Popilian 1976, p. 96-97, tipurile I-II, pl. XLI-XLIII; Ćurk 1987, p. 109, pl. 17-19), un *mortarium terra sigillata* fragmentar (*Fig. 12/18*) forma Ritterling 12, din secolul I d. Chr. (Castella, Meylan-Krause 1994, p. 110, forma 381 - anii 40-80; Dimitrova-Milčeva 2000, p. 52, pl. 8-9), plus câteva fragmente de cupe și castroane adânci (*Fig. 12/27-29*), și funduri de vase și străchini (*Fig. 12/24-26*).

Amforele sunt reprezentate prin numeroase fragmente de gură, de picioare, din corp sau de toarte, în general din argilă nisipoasă, de culoare gălbuie (*Fig. 12/19-22*), ce aparțin tipurilor ce se datează în secolului I d. Chr.

S-au găsit mai multe fragmente de vase de sticlă, de mici dimensiuni, cu pereții subțiri, câteodată ornamentate (*Fig. 10/1-4*), o fusaiolă (*Fig. 9/6*), o mărgică din sticlă albastră (*Fig. 10/7*) și mai multe piese din bronz (*Fig. 10/5, 8-9*). Bolurile de sticlă (*Fig. 10/2*), reprezintă forme frecvent întâlnite în Imperiul Roman încă din secolul I d. Chr., dar care persistă și în secolul al II-lea d. Chr. (Isings 1957, p. 97, forma 81; Bucovală 1975, p. 53; Maljukevič 1991, p. 79, *Fig. 6/11-13*).

Pe baza unor piese romane cu o datare mai restrânsă, considerăm că bordeiul poate fi datat la sfârșitul secolului I - începutul secolului al II-lea d. Chr.

* * *

În campania din anul 1999, ca și în campania precedentă, au fost descoperite o serie de complexe ce atestă continuitatea locuirii geto-dacice la Orlovka, atât până la cuocerirea romană, cât și după aceasta. Dovezile vin din partea materialului arheologic, reprezentat de vasele geto-dacice (borcane, cești-opaște, masive, cu una sau două toarte, dar și de cele fără toarte, cănițe și fusaiole) și romane (amfore, boluri, străchini, castroane, căni și cănițe, ori recipiente fine și de tipul cu decor în tehnica barbotinei).

Dintre acestea merită menționat complexul în care au fost descoperite două amfore cu gâtul îngust, buza profilată, corpul oviform sau piriform terminat cu picior scurt și inel de susținere, ce aveau pe gât și corp grupuri de litere pictate cu vopsea roșie, un opaț, două boluri decorate în tehnica barbotinei și mai multe fragmente de la vase de sticlă toate romane, plus câteva cești-opațe masive prevăzute cu două torți, și patru borcane întregi, geto-dacice; complexul se datează în a doua jumătate a secolului al II-lea – începutul secolului al III-lea d. Chr.

Această situație este confirmată și de abundența materialului din stratul cultural, în care s-a descoperit o cantitate impresionantă de vestigii de factură geto-dacică și romană (Fig. 13-17). Dintre acestea se remarcă fragmentele de cești-opațe (Fig. 13:3), fructierele (Fig. 13/1-2), borcanele și vasele tronconice de diferite mărimi (Fig. 14:1-18), un opaț modelat cu mâna, care imită forma unui opaț modelat la roată (Fig. 13:4), și care are o analogie exactă în așezarea geto-dacică de la Bordușani (J. Daci, fig. 472). Se adaugă un număr mare de amfore romane de diferite tipuri (Fig. 16:1-17), ce se datează pe parcursul secolelor I-III d. Chr. (Zeest 1960, pl. XXVIII-XXX, XXXII; Šelov 1978, p. 16-21; Sanie 1981, p. 135-138, pl. 28-33; Maljukevič 1991, p. 72-77, fig. 2-3; Bjelajac 1996, p. 61-65, fig. XX-XXI, p. 65-67, fig. XXII), câteva urcioare amforoidale (Fig. 16:21-22), ce se datează în secolele I-II d. Chr., câni și un număr variat de boluri, cupe, străchini și castroane. Dintre acestea se remarcă o cupă tronconică *terra sigillata* orientală, de mici dimensiuni (Fig. 17:16), identică cu cea din complexul nr. 22 (Fig. 3:10), care se datează, cu precădere, în secolul I d. Chr. (Robinson 1959, p. 25, pl. 4/62, formele G 29-30; o formă identică vezi și la Hayes 1985, p. 61, forma 40, pl. XIII/12). Această realitate arheologică, prezentată succint mai sus, dovedește continuitatea locuirii de către geto-daci a așezării și în perioada de după cucerirea romană, când la "Piatra Cartalului" a fost ridicat un *castellum* roman.

Deși la Orlovka "Piatra Cartalului" au fost efectuate peste 20 de campanii arheologice, la ora actuală există doar câteva mici rapoarte, deci materialele și informațiile de care dispunem sunt, cantitativ și calitativ, mult sub valoarea celor de la Barboși. Totuși, noile cercetări din așezarea civilă de la Orlovka, deși încă într-o fază incipientă, ne permit să emitem unele concluzii privind atât perioada anterioară cuceririi, cât și asupra aceleia de după instalarea romanilor în zonă.

Datarea corespunzătoare a unor materiale arheologice din complexe închise ale așezării civile descoperite în timpul campaniilor arheologice din anii 1998-1999, precum: vasele *terra sigillata*, reprezentate prin forma Dragendorff 24/25 – Conspectus 34, formă datată de toți specialiștii în anii 40-80/100 d. Chr., la care se adaugă imitațiile acestei forme, fragmentul de *mortarium*, forma Ritterling 12, datat în perioada Flaviană, micile cupe (*terra sigillata orientale*) din pastă foarte fină de culoare cărămizie, datate în secolele I a. Ch. – I d. Chr., o serie de boluri și străchini, din a doua jumătate a secolului I – începutul secolului al II-lea d. Chr., cânițele din pastă fină cu pereții subțiri, boluri și străchini decorate în tehnica barbotinei, cât și fragmentele de vase de sticlă, străchini adânci și câni, la care se adaugă unele tipuri de amfore și, nu în cele din urmă, monedele din timpul lui Vespasian și Domițian (Bondari, Bulatovič 1991, p. 101-103), impun modificarea afirmațiilor că așezarea geto-dacică a sfârșit în timpul lui Nero. De altfel și în inscripția de la Tibur (CIL XIV, 3608), unde sunt înșiruite faptele săvârșite de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, se poate sesiza că este mai puțin vorba de acțiuni militare și mai mult de activitatea politică de supunere, cu mijloace pașnice, a populațiilor ce vin în contact cu Imperiul Roman, mai ales atunci când este vorba de daci, bastarni sau roxolani. Că s-au folosit îndeosebi mijloace diplomatice, rezultă și din faptul că reușita a fost obținută în pofida faptului că armata era în expediție în Armenia. Credem, de altfel, că putem găsi în

expresia *pacem et confirmavit et protulit* oglindirea politicii romane de extindere a granițelor "invizibile", ale Imperiului (Klose 1934, p. 124; Suceveanu 1971, p. 112-114; 1977, p. 20-21; Bogdan-Cătănciu 1997, p. 28). Meritul principal al acțiunilor lui Aelianus, finalizat în "confirmarea și extinderea păcii provinciei" este, în primul rând, reînnoirea unor tratate clientelare politice și militare cu populațiile nord-dunărene. Această situație confirmă, o dată în plus, și inexistența unei campanii militare în forță, cel puțin, împotriva geto-dacilor, fapt ce face neconcludentă afirmația celor care au legat sfârșitul așezărilor de la Orlovka și Barboși de acțiunile lui Aelianus.

Materialul arheologic descoperit pe parcursul celor două campanii în complexe închise și stratul cultural dovedește continuarea locuirii așezării și după Nero. Elocvente sunt, în acest sens, complexele ce se datează în a doua jumătate/sfârșitul secolului I – începutul secolului al II-lea d. Chr. Mai mult decât atât, descoperirea, în stratul cultural și în complexe închise, a unei însemnate cantități de vase geto-dacice, alături de cele romane, constituie și o mărturie a masivei continuități a locuirii geto-dacice la Orlovka.

Aceeași situație o avem și în așezările geto-dacice de la Brad, Răcățâu, Poiana și Barboși, unde materialele mai precis databile, piesele de podoabă și vestimentație, amforele, vasele romane de import, toate descoperite în stratul arheologic și în complexe, atestă o locuire neîntreruptă până la începutul războaielor daco-romane (Ursachi 1987, p. 33-49; 1995; Căpitanu 1989, p. 97-124; 1992, p. 131-192; Teodor 1992, p. 115-124; Teodor, Mihăilescu-Bârliba 1993, p. 121-130; Teodor, Țau 1996, p. 57-105; Teodor, Nicu, Țau 1997, p. 27-88 Sanie, Sanie 1992, p. 71-96; Ursachi, Mihăilescu-Bârliba 1992, p. 97-105).

Ceea ce nu se poate spune cu certitudine, la oara actuală, este când anume a încetat să mai funcționeze sistemul de fortificație al cetății dacice de pe "Piatra Cartalului". Ținând cont, însă, de faptul că în celelalte așezări geto-dacice din Moldova sistemele de fortificație nu mai erau utilizate încă de la începutul secolului I d. Chr. (Ursachi 1987, p. 33-49; Teodor 1992, p. 115-124; Sanie 1995, p. 150), dar și de politica romană din regiune, probabil că și sistemul de fortificație al cetății de pe "Piatra Cartalului" nu mai era funcțional în a doua jumătate a secolului I d. Chr.

În ceea ce privește data la care a fost ocupată așezarea de la Orlovka, considerăm că acest eveniment a avut loc, cel mai probabil, în timpul primului război daco-roman. Așa cum rezultă din papirusul Hunt, sudul Moldovei, Muntenia și estul Olteniei au rămas sub ocupația militară romană a armatei Moesiei Inferior (pentru papirusul Hunt vezi, mai recent, Lepper, Frere 1988, p. 244-258). Foarte probabil, statutul lor de *intra provinciam* însemna că domeniul de competență al guvernatorului Moesiei Inferioare fusese extins și la nord de Dunăre (Piso 1993). Menționarea deplasării sau locul de staționare a cohorții *I Hispanorum* la Piroboridava (Barboși?), aflată la mică distanță de Orlovka, dar și amplasarea strategică a așezării de pe "Piatra Cartalului" în zona vadului de trecere peste Dunăre, pe unde se intra pe teritoriul Dobrogei, confirmă, o dată în plus, că aceasta a fost ocupată, la fel ca și cea de la Barboși, în timpul primului război daco-roman. Construirea imediată, peste cetățuia geto-dacică de pe înălțimea "Piatra Cartalului" a unui *castellum* de pământ și, apoi, din piatră reconfirmă importanța locului și pentru sistemul defensiv roman.

Odată cu instalarea efectivă a romanilor la nordul gurilor Dunării și ridicarea *castellum*-ului la Orlovka, populația geto-dacă continuă să coabiteze alături de romani. Sunt elocvente, în acest sens descoperirile din așezarea civilă, unde există un strat compact de locuire din primele secole d. Chr. Aici cercetările arheologice au scos la iveală complexe cu un bogat material arheologic, ce aparține, în proporție egală,

atât culturii materiale geto-dacice, cât și celei romane. Dintre vestigiile geto-dace se fac remarcate borcanele, ceștile-opaițe masive, cu două sau cu o toartă, ori chiar fără toarte, cănițele, fructierele și fusaiiolele. Vestigiile romane sunt reprezentate de amfore, boluri, străchini, castroane, căni și cănițe, vase fine și de tipul cu decor în tehnica barbotinei. Merită menționate amforele cu gâtul îngust, buza profilată, corpul oviform sau piriform, terminat cu picior scurt și inel de susținere, ce aveau pe gât și corp grupuri de litere pictate cu vopsea roșie, un opaiț și mai multe fragmente de la vase de sticlă. Se adăugă și denarul suberat ce are pe avers legenda IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P, iar pe revers COS V P P SPQ [R OPTIMO] PRINC, ce se datează între anii 103-111 d. Chr.

Novosel'skoe (Satu Nou), raionul Reni, regiunea Odesa

Orlovka nu a fost singura așezare și fortificație ce a existat la nordul gurilor Dunării între Prut și lacul Ialpuș în a doua jumătate a mileniului I î. Ch. – prima jumătate a mileniului I d. Chr., întrucât o alta a existat la Novosel'skoe (Satu Nou), situată între lacurile Cartal și Cugurlui (Năstase 1937, p. 138, 147-148; 1937, p. 155; Brujako, Cojocar 1990, p. 132-142; Brujako, Novițkii 1997, p. 113-168; Vančugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1999, p. 223-278).

Locul pe care se află așezarea de la Novosel'skoe este o zonă plană, cu o înălțime de 7 m față de terasa Dunării, situată la 2 km spre nord de malul stâng al Dunării (Fig. 19) mărginită spre est și vest de teren mlăștinos, pe alocuri acoperit de pădure și de tufșuri, de la marginea lacurilor Cartal și Cugurlui, iar spre sud este delimitată de o serie întreagă de gârle din lunca Dunării. În acest loc, terasa Dunării reprezintă un teren neted, fără să se observe denivelări. În părțile sudice și estice se află o terasă joasă, care, după cum au demonstrat săpăturile, s-a dovedit bogată în obiective arheologice aparținând diferitor epoci istorice (Brujako, Novițkii 1997, p. 113-168; Vančugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1999, p. 223-278).

Valul ce apăra așezarea a fost menționat, pentru prima dată, în perioada interbelică (Năstase 1937, p. 138, 147-148; 137a, p. 155), dar cercetările sistematice au început abia la sfârșitul anilor 80 (Brujako, Novițkii 1997, p. 113-114), deși posibila existență a unei așezări romane era presupusă ceva mai devreme (Ioniță 1982, p. 33). Ținându-se seama de importanța strategică a locului, pe promontoriu s-a presupus existența unui turn de pază roman (Ioniță 1982, p. 33; Brujako, Novițkii 1997, p. 123).

În anul 1983, în curtea unui localnic din Novosel'skoe (Satu Nou), a fost găsită o inscripție fragmentară, care a fost descoperită la 300 m de terasă, ca urmare a excavației de piatră din drumul roman (Karyškovskij, Cojocar 1992, p. 174).

Datorită acestei descoperiri s-au efectuat peiegeze arheologice în cursul cărora s-a constatat că inscripția se afla pe structura unui drum din piatră, care lega vadul de trecere peste Dunăre și terasă (Karyškovskij, Cojocar 1992, p. 174). Până la începutul anilor '70, drumul era acoperit de apă și stufăriș și doar odată cu construcția pescăriei de pe marginea terasei zona a fost curățată, astfel că astăzi, porțiunile din drum mai pot fi văzute la sfârșitul verii și începutul toamnei, până la începerea ploilor. Tot atunci, pe toată suprafața terasei de la care pornea drumul, s-au descoperit fragmente de amfore și vase de epocă romană, fapt ce a suscitât interesul arheologilor pentru acest nou sit arheologic (Karyškovskij, Cojocar 1992, p. 174).

În urma investigațiilor de teren, efectuate la sfârșitul anilor '80, au fost cercetate câteva porțiuni din drumul roman identificat la capătul sud-vestic al promontoriului, pe direcția Dunării (Brujako, Novițkii 1997, p. 114). Cercetarea minuțioasă a șase porțiuni din drumul roman a fost efectuată abia în anii 1993-1994 (Șćukin, Belejčkii

1994, p. 254-257). S-a cercetat structura drumului și materialele din care acesta a fost construit, confirmându-se că acesta este roman.

La nordul botului de terasă, până la sfârșitul anilor '60, se mai păstrau urmele unui val de cca. 1 km lungime, care închidea botul de terasă pe toată suprafața cuprinsă între lacul Cartal și mlaștina formată de lacul Cugurlui. Valul a fost, parțial, distrus prin folosirea pământului pentru drumul ce duce spre Dunăre, cât și în urma inundațiilor din anul 1970, când pământul din el a fost folosit la ridicarea unui dig de-a lungul Dunării. După spusele localnicilor, acest val avea, în unele locuri, înălțimea de 5-6 m, iar lățimea, la bază, de 8,5-9,5 m (Karyškovskij, Cojocar 1992, p. 174). Resturile valului și șanțului, au fost vizibile, pentru ultima dată în anul 1986, când au și fost marcate precizate grafic, dar fără măsurători precise. Distrugerea în totalitate a valului s-a produs în anii 1987-1988, cu prilejul săpării șanțurilor conductei de gaz Orenburg-Ananiev-Salonic (Brujako, Novițkii 1997, p. 113).

Investigațiile arheologice, efectuate atât în anii '80, cât și în anii 1997-1999, au dus la descoperirea unui nivel din primele secole d. Chr. (Brujako, Novițkii 1997; Vančugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1999), confirmând afirmațiile făcute de înaintașii noștri, anume că la Novosel'skoe a existat, în primele secole d. Chr., cel puțin un turn de pază roman.

Amplasarea, inițial, pe această terasă, a unei fortificații geto-dace, iar, mai apoi a cel puțin unui pichet de pază roman, cât și existența drumului, nu este întâmplătoare; acest lucru este evident atunci când facem o legătură cu vadul de trecere peste Dunăre existent în zonă și cu cetățuia geto-dacică și apoi *castellum*-ul roman de pe "Piatra Cartalului".

Existența între lacurile Cahul și Cugurlui a vadului de trecere peste Dunăre reprezintă explicația amplasării, pe parcursul timpului, în aceste două puncte a unor așezări fortificate, care aveau menirea de a controla trecerea spre zona de la sudul Dunării. Controlul militar al acestei zone s-a dovedit extrem de important, atât pentru traci și geto-daci, cât și, mai târziu, pentru romani, care nu puteau neglija controlul și apărarea unui vad cu o asemenea importanță strategică. În acest sens, romanii nu numai că au amplasat o legiune la sud de vad, dar au ridicat și un *castellum* la nord de acesta, dublând astfel controlul asupra acestuia. De altfel, controlul politic asupra acestei regiuni s-a dovedit extrem de important pentru calca dinspre coridorul stepic spre Dobrogea și, mai departe, spre Balcani. Mai mult decât atât, este evident că cei care stăpâneau vadul de trecere peste Dunăre puteau influența situația politică în regiune (Brujako, Novițkii 1997, p. 121-122).

* * *

Pe drumul de la Orlovka (Cartal) spre Tyras, în teritoriile dintre lacurile Ialpuș-Catalabug sau Catalabug-Sasac, în urma investigațiilor arheologice, efectuate pe parcursul anilor, au fost descoperite numeroase așezări de epoca romană, dintre care o mare parte se datează, pe baza vaselor ceramice și a amforelor romane, în secolele II-III d. Chr. (Gudkova, Ohotnikov, Subbotin, Černjakov 1991; pentru descoperiri mai recente vezi Sapožnikov, Brujako, Cojocar 1999, p. 92-94; Vančugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocar 1999, p. 122-123, fig. 8). Nu lipsesc din această zonă nici descoperirile lapidare, cum ar fi cele descoperite într-o așezare situată la câțiva kilometri sud-est de orașul Izmail (*Tabula Imperii*, p. 23). Despre aceasta se spune, pe baza inscripțiilor și descoperirilor de suprafață, că a avut un caracter civil și unul militar, ba mai mult că aici a existat un *castellum* sau castru (Gostar 1968, p. 381;

Ioniță 1982, p. 34-35).

Descoperirea relativ recentă la Novosel'skoe (Satu Nou) a unei inscripții funerare, care se adaugă la cele două inscripții găsite încă în secolul trecut în apropiere de Izmail, alături de alte materiale romane cât și a drumului roman, ar putea sprijini ipoteza unei prezențe militare de durată la nordul gurilor Dunării. În acest sens pledează cele două *tituli honorarii* de la Izmail, fragmentare, și Troesmis, întreg, în care este omagiat Tiberius Claudius Pompeianus, cunoscut comandant militar roman, colaborator apropiat al împăratului Marcus Aurelius. Aceste două inscripții sunt dedicate de către centurionul C. Valerius Firmus (*Tabula Imperii*, p. 23; Gostar 1968, p. 381-390; Ioniță 1982, p. 34-35). Menționarea lui Tiberius Claudius Pompeianus în inscripția de la Izmail ar putea însemna că o *vexillatio* din legiunea I Italica, implicată în acțiunile militare din anii '70 ai secolului al II-lea d. Chr., comandate de personajul onorat, a staționat, probabil, în apropiere de Izmail. În schimb, numele centurionului C. Valerius Firmus, din legiunea I Italica, dovedește prezența sigură a acestuia în regiune în cadrul unui detașament al acestei legiuni (Ioniță 1982, p. 34-35).

Pe lângă toate acestea, la începutul secolului al II-lea d. Chr., romanii au ridicat la nordul gurilor Dunării și alte sisteme militare de apărare, cum ar fi valurile de pământ. În cazul de față ne interesează, în primul rând, valul dintre Prut (Vadul lui Isac), lacul Ialpug și lacul Sasăc, cu o lungime de 124 km care formează două linii curbe, ce se unesc în zona lacului Ialpug, având forma unei păsări în zbor (*Fig. 20*). În legătură cu acest val, nici până astăzi cercetătorii nu au ajuns la o concluzie comună privind data ridicării lui, la fel ca și în cazul celorlalte valuri din regiune. Însă, ceea ce este cert, la ora actuală, este apartenența lui romană (Vulpe 1950, p. 89-98; Fedorov 1960, p. 71-77; Ioniță 1982, p. 32-36; Brudiu 1995, p. 232-233). Mai mult decât atât, s-a constatat că acest val, la fel ca valul Traian-Tulucești, ce înconjură *castellum*-ul de la Barboși, prezintă același aspect și aceleași dimensiuni, cât și similitudini din punct de vedere structural (șanț, bermă, val) și că au fost înălțate concomitent. De fapt ele reprezintă doar părți ale unuia și aceluiași sistem de apărare. În ceea ce privește data la care a fost ridicat acest sistem de apărare, R. Vulpe a propus, la fel ca și pentru valul Traian-Tulucești, sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului IV d. Chr. (Vulpe 1950, p. 98; 1974, p. 276; Subbotin 1997, p. 102-104 datează valul la mijlocul sec. VII). Ținând seama de faptul că, începând cu Traian, la Orlovka avem o prezență romană efectivă, considerăm că ridicarea valului a fost preconizată și, foarte probabil, realizată cândva în prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. (opinie exprimată și de Ioniță 1982, p. 32), în aceeași perioadă cu valul Traian-Tulucești dintre Prut și Siret (vezi în acest sens Gostar 1965, p. 146; 1972, p. 82-83; Gostar, Dragomir, Sanie, Sanie 1971, p. 422; Ioniță 1982, p. 20). Oricum, este cert că aceste valuri reprezintă un sistem conceput și realizat unitar de către romani și, ulterior, refolosit în sec. al IV-lea.

În legătură cu valul antic dintre Prut și lacul Sasăc, din sudul Basarabiei, care pornește la sud de localitatea Vadul lui Isac, din dreptul unui meandru al Prutului, cu buclă spre est și trecea prin nordul lacurilor Cahul, Ialpug, Catalabug, Chitai și Sasăc, trebuie spus că acesta includea în incinta sa toate sursele naturale de apă, rămânând la nord de șanț o zonă lipsită de izvoare (vezi, în acest sens, Brudiu 1995, p. 232-233).

În decursul perieghazelor din anul 1991, efectuate în împrejurimile satului Orlovka, V. Cojocaru a descoperit urmele unui alt val de pământ, pe care îl considera ca o linie de fortificație ce apăra cetatea getică și care a fost folosit și de romani (Cojocaru 1990, p. 42-43; 1991, p. 4).

În anul 1997, au fost din nou întreprinse cercetări de teren pentru a verifica

situația arheologică. Astfel, s-a constatat că, la o distanță de 3-3,5 km nord-est de "Piatra Cartalului", se mai păstrează urmele unui val de pământ care, actualmente, se înalță până la 0,45 m, iar în unele locuri chiar până la 1,50-160 m. Valul, ce începe de la malul estic al lacului Cahul, se prelungește prin plantația de viță-de-vie, traversând șoseaua Reni-Bolgrad, la kilometrul 43. De aici, formând un semicerc, se îndreaptă în direcția sud-vest spre lacul Cartal, ajungând până la brațul Zarzara a acestui lac. În sat, valul se prelungește prin grădinile țăranilor de pe strada Plavinskaja (Bălților) (Vančugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocar 1999, p. 117-118); localnicii numesc această linie "Valul lui Traian". Acest val, necunoscut până acum specialiștilor, formează un arc de cerc între lacurile Cahul și Cartal și este, oarecum, identic cu cel de la Barboși.

În zona valului și în pământul de la suprafața lui au fost descoperite mai multe fragmente de vase ceramice romane, de culoare roșie deschisă, cât și fragmente de amfore de factură romană (Vančugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocar 1999, p. 118). Atât vasele, cât și fragmentele de amfore, sugerează faptul că valul și șanțul au fost ridicate în perioada romană și nu în perioada dacică.

De altfel, valurile menționate, la fel ca și în cazul altor valuri ridicate de romani în diferite colțuri ale Imperiului, aveau un rol de demarcație, în absența fluviilor, a teritoriului roman. Ridicarea acestor sisteme de către romani în sudul Basarabiei reprezintă, nu numai un element de demarcație, dar și unul defensiv, în spatele cărora se aflau fortificații și drumuri strategice. În cazul de față, acest sistem permitea romanilor un control mai bun a situației de dincolo de acest spațiu, dar constituia și un sistem prin care barbarii vecini erau avertizați că dincolo de acesta se află posesiunile romane unde intrarea este interzisă. Cu alte cuvinte, valurile au constituit și o barieră "morală" pentru barbarii ce se aflau dincolo de acestea. Prin crearea acestui sistem de marcare la distanțe apreciabile de fortificații și drumuri strategice, romanii urmăreau și diminuarea amenințării din partea barbarilor, ceea ce, teoretic, însemna reducerea frecvenței raidurilor și scăderea riscului unui atac din apropiere (Opreanu 1998, p. 32).

Considerații finale

Desigur, evoluția nordului gurii Dunării trebuie privită în ansamblul istoriei regiunii Dunării de Jos, zonă în care s-au interferat și influențat trei factori: geto-dacii, Imperiul Roman și neamurile migratoare (sarmații, bastarnii).

Documentația existentă până în momentul de față-sursele literare și epigrafice, descoperirile arheologice, par a sugera o evoluție similară la Dunărea de Jos, cu anumite note zonale.

În Câmpia Dunării, la începutul erei creștine, se constată încetarea locuirii în toate așezările getice cunoscute, încât a presupune că acțiunea lui Aelius Catus (anii 6-9 d. Chr.) s-a desfășurat și în această zonă pare foarte plauzibilă (Vulpe 1966, p. 16). Evident, nu putem aprecia în ce proporție geții au fost mutați în dreapta Dunării sau au reușit să se refugieze spre zonele colinare, dar depopularea Bărăganului în sec. I. d. Chr. este o realitate arheologică și, evident, istorică (Sîrbu 1986, p. 193-94). De o prezență sarmatică notabilă în Câmpia Dunării, în sec. I. d. Chr., nici nu poate fi vorba, întrucât nu se cunosc încă descoperiri relevante și nici Imperiul Roman sau geto-dacii nu le-ar fi permis acest lucru.

Fortificațiile geto-dacice din *davae*-le de pe Siret (Poiana Răcătău Brad) nu mai erau utilizate cel puțin de la mijlocul sec. I. d. Chr., deși așezările de aici cunosc o maximă dezvoltare tocmai în primul veac al erei creștine. Este greu de apreciat ce anume a determinat dezafectarea fortificațiilor tocmai într-o perioadă de prosperitate a așezărilor.

Linia cetăților din 2/2 sec. I. d. Chr., aflată pe cununa Carpaților, la toate

punctele de acces spre Transilvania, ne indică "armătura defensivă" a statului dac (Glodariu 1982, p.23-38). Astfel, este dificil de apreciat care erau raporturile comunităților dacice din zona Dunării de Jos cu puterea centrală din Munții Orăștiei.

Românii își intensifică dominația în Dobrogea, după 46 d. Chr., iar politica "spațiului de siguranță" în stânga Dunării devenise o componentă de bază a Imperiului încă din epoca lui Augustus (Pippidi 1967, p.306). În această situație, care era statutul geților dintre vărsarea Siretului în Dunăre și locul Sasâc? Descoperirile arheologice, îndeosebi de la Barboși și Orlovka, ne demonstrează o prezență dacică îndiscutabilă în sec. I d. Chr., deci politica "spațiului de siguranță", prin dislocări etnice masive, nu pare a fi atestată aici.

Se ridică, însă, alte întrebări asupra soartei cetăților dacice de la Bărboși și Orlovka: a) dacă, și de ce, ele au fost dezafectate de daci sau b) dacă ele au fost cucerite de romani. Materialele arheologice de la Bărboși, date în a doua jumătate a sec. I d. Chr., dovedesc doar continuarea locuirii (Sanie 1981, p.75), nu și utilizarea fortificației.

După opinia noastră, ele nu mai puteau fi utilizate în a doua jumătate a sec. I d. Chr., din cel puțin două considerente. În primul rând, romanii nu mai puteau permite o forță dacică amenințătoare chiar pe malul Dunării, după ce aplicaseră politica "spațiului de siguranță", prin depopulare în Câmpia Dunării. În al doilea rând, nici regalul dac n-ar fi putut include în sistemul său de apărare cele două cetăți, acum izolate, fără nici o legătură solidă cu "armătura" de pe linia Carpaților.

Pe de altă parte, nu avem nici dovezi pentru a susține existența unei structuri politice geto-dacice izolate în sudul Bugeacului. Rămâne cercetărilor arheologice viitoare să lămurească aceste probleme.

De o prezență sarmatică, în sec. I d. Chr., în imediata apropiere a nordului Dunării nu poate fi vorba, întrucât descoperirile arheologice fie sunt extrem de puține, - de exemplu, în cercetările de la Orlovka și Novoselskoe, din anii 1997-1998, s-a găsit un singur borcan de tip sarmatic (Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bârcă 1999, fig. 50/11), fie sunt situate mai la nord (Sîrbu, Bârcă 1999, p. 89-94, fig. 1).

Ceea ce surprinde în descoperirile din sec. I - II d. Chr. din cetățuie sau din așezarea civilă, de la Orlovka, este procentul extrem de ridicat al vaselor geto-dacice, modelate cu mâna sau cu roata, care este aproape egal cu cel al vaselor romane. Mai mult decât atât, este de semnalat și conservatorismul de care dau dovadă dacii de aici pe tot parcursul sec. I - II d. Chr., întrucât tipurile de vase rămân aproape aceleași, îndeosebi borcanele, ceștile - opaite, fructierele.

Acum se poate documenta că romanii au adoptat o politică unică de apărare a zonei dintre Siret și lacul Sasâc, prin: a) ridicarea de castele, castre și drumuri de piatră în punctele strategice și vadurile de trecere (Barboși, Orlovka, Novoselskoe, Ismail); b) valuri de apărare în jurul zonelor strategice de la Barboși și Orlovka și c) ridicarea unui *limes* între Prut și lacul Sasâc, menit să închidă tot sudul Bugeacului, cu principalele surse de apă și să constituie un obstacol spre Câmpia Dunării.

Logica istorică și descoperirile arheologice indică faptul că tot acest sistem de apărare a fost inițiat și executat de romani, cel mai probabil în prima jumătate a sec. II d. Chr.

Trebuie remarcată similaritatea evoluției istorice de pe ambele maluri ale Dunării - de la Galați până la vărsarea Dunării în M. Negră din mileniul I a. Chr. - primele secole ale erei creștine (Sîrbu, Niculiță, Vančugov, 2000, p.73-92). Situația topografică și geografică impunea ca cel care dorea să domine această zonă trebuia să stăpânească ambele maluri ale Dunării.

Descoperirile arheologice ne demonstrează că în sec. IV a. Chr. – I d. Chr. geții au reprezentat forța politică dominantă din zonă. Numeroasele așezări și necropole din zonă, ca și fortificațiile de la vadurile de trecere, se constituie în dovezi concludente în acest sens. De altfel, relieful accidentat, ca și numeroasele bălți și lacuri existente aici, asigurau populației getice sedentare condiții prielnice de refugiu și apărare.

Aceeași logică a impus și romanilor să fortifice tot malul stâng al Dunării și Mării Negre pentru a putea stăpâni Dobrogea.

BIBLIOGRAFIE

- Abgunov 1992 M. V. Abgunov, *Antičnaja geografija Severnog Pričernomor'ja*, Moskva, 1992.
- Arheologija SSSR 1984 Arheologija SSSR, *Antičnye gosudarstva Severnog Pričernomor'ja*, Moskva 1984.
- Arsenieva 1970 T. M. Arsenieva, *Poselenie i mogil'nik Kerčenskog poluostrova načala n. e.*, MIA, 155, 1970.
- Belin de Baller 1972 E. Belin de Baller, *Olbia. Cité antique de littoral nord de la Mer Noire*, Leiden, 1972.
- Bjelajac 1990 L. Bjelajac, *Terra sigillata u gornjoj Meziji*, Beograd, 1990.
- Bjelajac 1996 L. Bjelajac, *Amfore gornjo Mezijskog Podunavlja*, Beograd 1996.
- Bogdan-Cătănciu 1997 I. Bogdan-Cătănciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec. I-III p. Chr.*, Alexandria, 1997.
- Bojović 1977 D. Bojović, *Rimska keramika Singidunuma*, Beograd, 1977.
- Bondari 1971 R. D. Bondari, *Arheologičeskie raskopki u s. Orlovke*, Arheologičeskie issledovanija na Ukraine v 1968 godu, III, Kiev, 1971, p. 66-72.
- Bondari 1973 R. D. Bondari, *Nekotorye problemy istorii Nižnedunajskog limesa*, VDI, 3, 1973, p. 145-159.
- Bondari, Bulatovič 1982 R. D. Bondari, S. A. Bulatovič, *Nahodki rimskih monet u Orlovke*, în *Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni Severo-Zapodnom Pričernomor'e*, Kiev, 1982, p. 154-160.
- Bondari, Bulatovič 1990 R. D. Bondari, S. A. Bulatovič, *Nahodki iz Orlovki, i Numizmatičeskie issledovanija po istorii jugo-vostočnoj Evrop.*, Kišinev, 1990, p. 100-104.
- Bondari, Bulatovič 1991 R. D. Bondari, S. A. Bulatovič, *Nekotorye osobenos. proniknovenija rimskih monet na levoberež'e Nižnego Dunaja, i Severo-Zapodnoe Pričernomor'e kontaktnaja zona drevnih kul'tur*, Kiev, 1991, p. 99-103.

- Bónis 1942 E. Bónis, *Die Kaiserzeitliche keramik von Pannonien (ausser den sigillaten)*, I. *Die materialien der frühen Kaiserzeit*, 1942.
- Bounegru 1988-1989 O. Bounegru, *Contribuții privind răspândirea și cronologia ceramicii decorate în tehnica harbotinei din Dobrogea romană, Pontica, XXI-XXII, 1988-1989, p. 99-111.*
- Brudiu 1995 M. Brudiu, *Cercetări privind valorile antice din sudul Moldovei*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 227-235.
- Brukner 1981 O. Brukner, *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.
- Brujako Cojocar 1990 I. V. Brujako, V. M. Cojocar, *Novyj frakcijskij pamjatnik na nižnem Dunae i nekotorye voprosy političeskoj istorii regiona v I tysjačelėtii do n. e.*, în *Arheologičeskie issledovanija molodyh učenyh Moldavii*, Kišinev, 1990, p. 132-142.
- Brujako, Novițkij 1997 I. V. Brujako, E. Ju. Novițkij, *Grădiștea Novoselskoe II (Satu Nou II) - un nou complex tracic la Dunărea de Jos*, Cercetări arheologice în aria nord-tracă, II, București, 1997, p. 113-168.
- Bucovață 1975 M. Bucovață, *Sticla de epocă romană în România*, Teză de doctorat, Cluj, 1975.
- Bulkin 1997 I. Ju. Bulkin, *Predpolagaemye trassy rimskih voznyh dorog v Severnom Pričernomor'e*, în *Nikonij i antičnyi mir Severnogo Pričernomor'ja*, Odessa, 1997, p. 286-288.
- Burakov 1976 A. V. Burakov, *Kozyrskoe gorodišče rubeža i pervyh stoletij našej ery*, Kiev, 1976.
- Castella, Meylan-Krause 1994 D. Castella, M. F. Meylan-Krause, *La céramique gallo-romaine d'Avenches et de sa région. Esquisse d'une typologie*, în *Bulletin de l'Association Pro Aventico*, 36, 1994, p. 5-126.
- Căpitanu 1989 V. Căpitanu, *Obiecte de podoba și piese vestimentare descoperite în dăva de la Răcăițau, jud. Bacău*, Carpica, XX, 1989, p. 97-124.
- Căpitanu 1992 V. Căpitanu, *Noi contribuții la cunoașterea civilizației geto-dăce în bazinul Siretului mijlociu. Dăva de la Răcăițau, Carpica. XXIII/1, 1992, p. 131-192.*
- Cojocar 1990 V. M. Cojocar, *K izučėniju oboronitel'nyh valov Bessarabii, în Problemy istorii i arheologii Nižnego Podnestrov'ja. Tezisy dokladov, II. Arheologija, Belgorod-Dnestrovsk, 1990, p. 42-43.*
- Cojocar 1991 V. M. Cojocar, *Otčet ob arheologičeskih razvedkah v Renijskom rajone Odesskoj oblasti razvedočnoj arheologičeskoj ekspedicii Renijskogo istoričeskogo craevedčeskogo muzeja v 1991 godu*, Reni, 1991.
- Conole, Milns 1983 P. C. Conole, R. D. Milns, *Neronian Frontier Policy in the Balkans. The Career of Ti. Plautius Silvanus*, *Historie XXXII, 1983.*
- Čurk 1987 I. M. Čurk, *Rimska lončena posoda na Slovenskem*, Ljubliana, 1987.
- Déchelette 1904 J. Déchelette, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine, II, 1904.*
- Dimitrova-Milčeva 2000 Al. Dimitrova-Milčeva, *Terra sigillata und Dünnwandige keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien)*, Sofia, 2000.

- Dijakov 1941 V. N. D'jakov, *Okupacija Tavriki Rimom v I v. n. e.*, VDI, 1, 1941, p. 87-97.
- Duncan 1964 G. C. Duncan, *A Roman Pottery near Sutri*, în Papers of the British School at Rome, 32 (19), 1964, p. 38-88.
- Fedorov 1960 G. B. Fedorov, *Naselenie Prutsko-Dnestrovskogo meždureč'ja v I tysjačiletii n. e.*, MIA, 89, 1960.
- Fidanovski 1990 S. Fidanovski, *Rimska keramika Ulpijane*, Beograd, 1990.
- Gajdukevič 1971 V.T. Gajdukevič, *Das Bosporanische Reich*, Berlin-Amsterdam, 1971.
- Golovko, Bondari, Zaginajlo 1965 I.D. Golovko, R.D. Bondari, A.G. Zaginajlo, *Arheologičeskie issledovanija u s. Orlovka Bolgraadskogo rajona Odesskoj oblasti*, KSO GAM za 1963 god, Odessa, 1965, p. 68-80.
- Glodariu 1983 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor civilă și militară (sec. II î. e. n. - I e. n.)*, Cluj-Napoca, 1983.
- Grosu 1990 V. I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Kišinev, 1990.
- Gostar 1965 N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, Apulum, V, 1965, p. 137-149.
- Gostar 1967 N. Gostar, *Aliobrix*, Latomus, XXVI, 4, 1967, p. 987-995.
- Gostar 1968 N. Gostar, *Misiunea lui Tiberius Pompeianus la gurile Dunării*, Apulum, VII, 1968, p. 381-390.
- Gostar, Dragomir, Sanic, Sanie 1971 N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, *Castellum și castrul roman de la Barboși*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, dec. 1964, București, 1971, p. 419-422.
- Gudea 1998 N. Gudea, *Vase romane cu decor lipit de la Porolissum*, EphemerNap, VIII, 1998, p. 145-213.
- Gudkova, Ohotnikov, Subbotin, Černjakov 1991 A. V. Gudkova, S. B. Ohotnikov, L. V. Subbotin, I. T. Černjakov, *Arheologičeskie pamjatniki Odesskoj oblasti*, Odessa, 1991.
- Halfmann 1986 H. Halfmann, *Die Alanen und die römische Ostpolitik unter Vespasian*, în Epigraphica Anatolica, 8, 1986, p. 39-50.
- Hayes 1972 J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London, 1972.
- Hayes 1985 J. W. Hayes, *Sigillate Orientali*, în Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero), Roma, 1985, p. 1-96.
- Histria II P. Alexandrescu, *Histria II. Necropola tumulară săpături 1955-1961*, București, 1966, p. 133-294.
- Hršanovskij 1998 V. A. Hršanovskij, *Pogrebenija I-II vv. n. e. s krasnolakovoj keramikoj iz nekropolja Ihurata*, în *Ellinističeskaja i rimskaja keramika v Severnom Pričernomor'e*. Trudy Gosudarstvenogo Istoričeskogo Muzeja, Vypusk 102, Moskva, 1998, p. 77-87.
- I Daci* *I Daci*, Milano, 1997
- Ioniță 1982 I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e. n.*, Iași, 1982.
- IOSPE I² B. Latyshev, *Inscriptiones antiquae orae Septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*, Petropoli, 1916.

- Isings 1957 C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Croningen-Djakarta, 1957.
- Karyškovskij, Cojocaru 1992 P. O. Karyškovskij, V. M. Cojocaru, *Sledy rimskogo ukreplenija na jugo-vostočnom poberež'e ozera Kartal*, Drevnosti Severnogo Pričernomor'ja i Krymja, 3, Zaporož'e, 1992, p. 174-177.
- Klose 1934 J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beiträge zu der Geschichte und rechtlichen Stellung im 1 und 2 Jahrhundert n. Ch.* Breslau 1934.
- Knipowitsch 1929 T. Knipowitsch, *Materialen zur römisch-germanischen Keramik*, IV, 1. *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, Frankfurt a. M., 1929.
- Knipovič 1952 T. N. Knipovič, *Krasnolakovaja keramika pervyh vekov našej*
- Kropotkin 1970 V. V. Kropotkin, *Rimskie importnye izdelija v Vostočnoj Evrope (II v. do n. e. - V v. n. e.)*, Arheologija SSSR, SAI, D1-27, Moskva, 1970.
- Lepper, Frere 1988 F. Lepper, S. Frere, *Trajan's Column. A New Edition of the Cichorius Plates*, Gloucester-Wolffboro, 1988.
- Maljukevič 1991 A.E. Maljukevič, *O torgovyh kontaktah poselenij Nižnego Podnestrov'ja v pervye veka n.e.*, in *Severo-Zapodnoe Pričernomor'e kontaktnaja zona drevnih kul'tur*, Kiev, 1991, p. 71-82.
- Mezquiriz 1985 M. A. Mezquiriz, *Terra sigillata Ispanica*, in *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, Roma, 1985, p. 97-174.
- Murzakevič 1844 N. N. Murzakevič, *Zapiski odesskogo obščestva istorii i drevnostej*, I, Odessa, 1844, p. 627-728.
- Năstase 1937 Gh. I. Năstase, *Bugeacul în antichitate (Contribuție de Geografie fizică și omenească)*, Buletinul Societății Regale Române de Geografie, LX (1936), București, 1937, p. 137-152.
- Năstase 1937a Gh. I. Năstase, *"Vahurile lui Traian" din Basarabia după C. Uhlig*, Buletinul Societății Regale Române de Geografie, LX (1936), București, 1937, p. 153-158.
- Nicorescu 1944 P. Nicorescu, *O inscripție a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, ARMSI, ser. 3, T. XXVI, 1944, p. 501-510.
- Opaiț 1980 A. Opaiț, *Considerații preliminare asupra amforelor romano-bizantine din Dobrogea, Peuce*, VIII, 1980, p. 291-327.
- Opaiț 1980a A. Opaiț, *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis, Peuce*, VIII, 1980, p. 328-366.
- Opreanu 1998 C. H. Opreanu, *Dacia romană și barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Oswald, Pryce 1966 F. Oswald, T. D. Pryce, *An introduction to the study of terra sigillata. With a preface and corrigenda et addenda by Grace Simpson*, London, 1966.
- Oswald, Pryce 1984 F. Oswald, T. D. Pryce, *Introduction a l'étude de la ceramique sigillée*, Revue archéologique Sites, 24, 1984.
- Patsch 1932 C. Patsch, *Beträge zur Völkerkunde von Südösteuropa*, V, 2, Viena, 1932.
- Pârvan 1923 V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923.
- Pârvan 1926 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Pârvan 1974 V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974.

- Pippidi 1967 D. M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos în sec. I e. n.*, în *Contribuții la Istoria Veche a României*, II, București, 1967, p. 287-328.
- Piso 1993 I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Antiquitas, Reihe I, Band 43, Bonn, 1993.
- Plesničar-Gec 1977 L. Plesničar-Gec, *Keramika Emonskih nekropol*, Ljubljana, 1977.
- Popilian 1976 Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.
- Popilian 1980 Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.
- Pucci 1985 G. Pucci, *Terra sigillata italica*, în *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, Roma, 1985, p. 359-399.
- Rădulescu 1975 A. Rădulescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii romane de uz comun din Dobrogea, Pontica*, VIII, 1975, p. 331-360.
- Robinson 1959 H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology. The Athenian Agora*, Princeton-New Jersey, 1959.
- Sanie 1981 S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II i. e. n. - II e. n.)*, Iași, 1981.
- Sanie 1993 S. Sanie, *La civilisation romaine et la romanisation à l'est des Carpates*, *ArchMold*, XVI, 1993, p. 145-150.
- Sanie 1995 S. Sanie, *Unele aspecte ale situației politice și demografice din Dacia răsăriteană în perioada Domitianus-Traianus*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 145-153.
- Sanie, Sanie 1992 S. Sanie, Ș. Sanie, *Cetățuia geto-dacică de la Barboși (IV)*, *ArchMold*, XV, 1992, p. 71-96.
- Sapožnikov, Brujako, Cojocaru 1999 I. V. Sapožnikov, I. V. Brujako, V. M. Cojocaru, *Novye dannye o poselenie Novo-Nekrasovka, KSOAO*, Odessa, 1999, p. 92-94.
- Săulescu 1837 G. Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Capus Bovis (Capul Bouhii sau Gherghina) a căria ruine să află în apropierea Galațului*, Iași, 1837.
- Simion 1984 G. Simion, *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce, IX, 1984, p. 75-96.
- Simonenko, Lobaj 1991 A. V. Simonenko, B. I. Lobaj, *Sarmaty Severo-Zapodnogo Pričernomor'ja v I v. n. e. (Pogrebenija znati u s. Porogi)*, Kiev, 1991.
- Sîrbu, 1986 V. Sîrbu, *Despre unele probleme de arheologie și istorie ale Câmpiei Române în sec. I - III e. n.*, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, 1986, p. 193-194.
- Sîrbu, Bărcă 1999 V. Sîrbu, V. Bărcă, *Daci și sarmați în zona est-carpatică*, Istros, IX, 1999, p. 88-94.
- Sîrbu, Niculiță, Vančugov 2000 V. Sîrbu, I. Niculiță, V. Vančugov, *Les Thraces au Sud du Budjeac au Ier millenaire av. J.-C.*, în *Istro-Pontica*, Tulcea, 2000, p. 73-92.
- Speidel, French 1985 M. Speidel, D. H. French, *Bithynian Troops in the Kingdom of the Bosphorus*, în *Epigraphica Anatolica*, 6, 1985, p. 97-102.
- Subbotin 1997 L. V. Subbotin, *Trajanovy valy: legendy i dejstvitel'nost'*, în *Akkermanskije drevnosti*, Belgorod-Dnestrovsk, 1997, p. 100-106.
- Suceveanu 1971 Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, *Pontica*, IV, 1971, p. 105-123.
- Suceveanu 1977 Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (sec. I-III e. n.)*, București, 1977.
- Suceveanu 1982 Al. Suceveanu, *Histria VI. Les termes romains*, București, 1982.

- Suceveanu 1996 Al. Suceveanu, *La céramique romaine à Histria (Ier – IIIes s.)*, Acta Rei cretarie romanae favorvm, 33, Avigdon, 1996, p. 23-32.
- Suceveanu 1998 Al. Suceveanu, *Fântânele. Contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană*, București, 1998.
- Sultov 1985 B. Sultov, *Ceramic production on the Territory of Nicopolis ad Istrum (II-nd – IV-th Century)*, Sofia, 1985.
- Šelov 1978 D. B. Šelov, *Uzkgorlye sveitloglinjanye amfory pervyh vekov našej ery. Klasifikacija i hronologija*, KSI A, 156, 1978, p. 16-21.
- Ščukin 1989 M. B. Ščukin, *Sarmaty na zemljah k zapodu ot Dnepra i nekotorye sobytija I v. n. e. v central'noj i vostočnoj Evrope*, SA, 1, 1989, p. 70-84.
- Ščukin 1989a M. B. Ščukin, *Na zapadnyh granicah Sarmatii*, KESAM, Novočerkassk, 1989, p. 31-55.
- Ščukin, Bejlekči 1994 M. B. Ščukin, V. V. Bejlekči, *Rimskaja doroga u s. Novosel'skoe, în Drevnejšie obšnosti zemledeľ'cev i skodovodov Severnogo Pričernomor'ja V tys. do n. e. – V v. n. e.*, Tiraspol' 1994, p. 254-257.
- Tabula Imperii Teodor 1992 *Tabula Imperii Romani*, L, 35, București, 1969.
S. Teodor, *Stratigrafia stațiunii arheologice de la Poiana, jud. Galați, Carpica*, XXIII/1, 115-124.
- Teodor 1994 S. Teodor, *Ceramica de import din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați, Carpica*, XXV, 1994, p. 73-122.
- Teodor, Mihăilescu-Bîrliba 1993 S. Teodor, V. Mihăilescu-Bîrliba, *Descoperiri monetare din așezarea geto-dacică de la Poiana-Tecuci*, ArhMold, XVI, 1993, p. 121-130.
- Teodor, Țău 1996 S. Teodor, S. Țău, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați*, ArhMold, XIX, 1996, p. 57-106.
- Teodor, Nicu, Țău 1997 S. Teodor, M. Nicu, S. Țău, *Așezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). Obiecte de port și podoabă (II). Oglinzi, ace, obiecte de os*, ArhMold, XX, 1997, p. 27-88.
- Ursachi 1987 V. Ursachi, *Fortificații dacice pe valea Siretului*, Carpica, XVIII-XIX, 1986-1987, Bacău, 1987, p. 31-51.
- Ursachi 1995 V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- Ursachi, Mihăilescu-Bîrliba 1992 V. Ursachi, V. Mihăilescu-Bîrliba, *Descoperirile monetare din așezarea dacică de la Brad*, ArhMold, XV, 1992, p. 97-106.
- Uvarov 1856 A. S. Uvarov, *Issledovanija o drevnostjah Južnoj Rossii i beregov Černogo Morja*, II, 1856.
- Vančugov, Brujako, Sîrbu, Niculiță 1999 V. P. Vančugov, I. V. Brujako, V. Sîrbu, I. Niculiță, *Cercetările arheologice de la Novosel'skoe-Satu Nou. Campaniile 1997-1998, Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, III, 1999, p. 223-278.
- Vančugov, Niculiță, Sîrbu, Cojocaru 1999 V. P. Vančugov, I. Niculiță, V. Sîrbu, V. Cojocaru, *Rezultatele perieghzelor arheologice în stepile Bugeacului din anul 1997, Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, III, 1999, p. 117-134.
- Vančugov, Sîrbu, Niculiță, Bârcă 1999 V. P. Vančugov, V. Sîrbu, I. Niculiță, V. Bârcă, *Cercetările arheologice de salvare de la Orlovka-Cartal (Ucraina)-Campania 1998, Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, III, p. 135-221.
- Vulpe 1950 R. Vulpe, *La date du vallum romain de la Bessarabie inférieure*, în Serta Kazaroviana, 1, Izvestija na balgarskija archeologičeski Institut, 26, 1950.
- Vulpe 1966 R. Vulpe, *Așezri getice din Muntenia*, București, 1966.

- Vulpe 1974
 R. Vulpe, *Les "valla" de la Valachie, de la Basse-Moldavie et de la Boudjak*, in Actes du IXe Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines, Mamaia, 6-13 septembre 1972, București-Paris, 1974, p. 267-276.
- Yavetz 1998
 Z. Yavetz, *Latin authors on Jews and Dacians*, *Historia*, XLVI, 1998, p. 75-107.
- Zeest 1960
 I. B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora*, *MIA*, 83, 160.
- Zotovič, Jordovič 1990
 L. Zotovič, Č. Jordovič, *Viminacium. Nekropola više Grobnice*, Beograd, 1990.
- Zubar' 1994
 V. M. Zubar', *Hersones Tavričeskij i Rimskaja Imperija*, *Vostočnyj Sbornik*, 1994.